

Handwritten text at the top of the page, partially obscured.

ՀԱՄՈ

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

4

Ա Պ Ի Տ Ա Լ Ի Ջ Մ Ի
Ա Ն Հ Ա Վ Ա Ս Ա Ր Ա Չ Ա Փ
Ջ Ա Ր Գ Ա Ց Մ Ա Ն
Հ Ա Ր Ց Ի Ծ ՈՒ Ի Բ Ջ Ը

Պ

6 S Z P U S
8 6 P 6 4 U L
1 9 8 8

330.14

2

ՀԱՄՈՒ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ԱՅՈՒԿՎԱՄԷ Է 1961 թ.

ԿԱՊԻՏԱԼԻԶՄԻ
ԱՆՅԱՎԱՍԱՐԱԶԱՓ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ
ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐԶԸ

11
10201 A

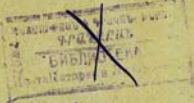

Յեթ. իմբ. Տ. Կալանկյան
Սրբազորի՝ Ս. Եսեբեդյան

✦

Պետերբուրգի տպարան
Քաղաքի 235. պատվեր 715.
Երև. 3338 տիրամ 2000

A $\frac{11}{10504}$

9792

Կապիտալիզմի պայմաններում առանձին ձեռնարկութուններին, ճյուղերին և յերկրներին անհամասարաչափ զարգացումն ընդհանրապես, վորպես ակնառու եմպիրիկ փաստ, հաղիվ թե կարող և վեճի առարկա դառնալ վորևե մեկի կողմից: Այդ փաստն այնքան շոշափելի չէ, վոր առանձին ջանք չի պահանջվում ընդունելու համար: Ուստի զարմանալի չէ, վոր հենց բուրժուական տնտեսագետների մոտ, սկսած արժանահարզո լիբերալ Հորտոնից և վերջացրած Փաշլեզմի թիկի տակ աշխատող Բեռլինի Կոնյուկտուրային ինստիտուտի տնտեսագետներով, կարելի չէ դռնել բարձաթիվ պերճախոս նյութեր, վորոնք կապիտալիզմի անհամասարաչափ զարգացումն են ցույց տալիս և ապացուցում: Սակայն այստեղ ևս բուրժուական տնտեսագետների դժբախտութունն այն է, վոր նրանք իրենց նեղ մտահորիզոնով ուղղակի անկարող են տեսականորեն լրճառնել այդ կարգի սոլյալները, վերջիններից բղխող բոլոր յեղբակացութուններին հետ միասին:

Ամեն կերպ զանց առնել, անդիտանալ կապիտալիզմի ճակատագրի համար այս պրորիեմի ունեցած եյական նշանակութունը, չտեսնել նրա մեջ հատուկ կապիտալիստական վոչ մի առանձին բան, անհամասարաչափ զարգացումը կապիտալիզմի որևէ վորակելու համար չընդունել և վոչ մի հիմք—ահա ի՛նչն և բնորոշում ամեն դույնի ճողարկված կամ մերկապարանոց ապուղղեաների ընդհանուր դիրքը: Նրանք պատրաստ են որևէ համարելու անհամասարաչափ զարգացումը, սակայն նրա պատմականության բոլոր կողմերը վոչնչացնելու պայմանով, որևէ, սակայն վոչ կապիտալիզմին հատուկ, այլ մարդկային բոլոր հասարակութունների համար հավիտենական և անփոփոխ: Յեվ

դա հասկանալի չէ, վորովհետև այնչ մի բան այնքան բնորոշ չէ
բուրժուալի համար, քան ժամանակակից կարգերի դժերը բուրժ
ժամանակների և ժողովուրդների վրա փոխանցելը» (Լենին,
«Сочинения» հատ. I, էջ 73):

Ահա այս տեսակետից յերբեք պատահական չէ, վոր ամե-
նատոր ապուղղեա, հակահեղափոխական Տրոցկին դնաց հենց
այդ վերջին դժով: Տակաւէին 1915 թիվին իր «НОВЫЙ ГОЛОС»-ում,
ս.ս.արկելով կապիտալիզմի անհամասարաչափ զարգացման ու-
րենքի լենինյան մեկնաբանության դեմ, դեռ իր «Февральская
революция»-ի մեջ հայտարարելով այս որենքը վորպես «ա-
ռւալիկ ընդհանուր որենք պատմական պրոցեսի» (Լ. Տրոցկի,
«Февральская революция», էջ 22), նա կոմունիստական Ին-
տերնացիոնալի Գործկոմի Դ-րդ պլենումում այս վերջին կետից
ել սկսեց իր փորձերը՝ նվազեցնելու և փաստորեն քայքայելու
այդ որենքի նշանակութիւնը: Նա այտանդ, անսոթարար
թաւալելով Լենինի թիկունքում, փորձում եր հերքել հենց Լենինի
այն դրույթը, թե՛ «անտեսական և քաղաքական զարգացման
անհամասարաչափութիւնը կապիտալիզմի անպայման որենքն է»
(հատ. XVIII, էջ 232): Ըստ Տրոցկու, «անհամասարաչափ զար-
գացման որենքն իմպերիալիզմի որենքը չէ, դա մարդկային ամ-
բողջ պատմության որենքն է» («Пути мировой революции»,
էջ 99):

Բուրժուազիան ինչո՞ւ չպետք է յերկու ձեռքով ստորագրի
Տրոցկու այսպիսի դրույթի տակ. չե՞ վոր դա ըստ ելուքյան
կոչման է սպեցիֆիկ կապիտալիստական որինչափութիւններ-
ը, հետևապես նաև կապիտալիզմը, հավերժացնելու կամ նրա
հավերժացման պատրանք ստեղծելու:

Սակայն քննենք բուրժուա-տրոցկիստական այս լարախա-
ղացութիւնը նրա մեթոդոլոգիական հիմքերի տեսակետից:

Յեթն մետաֆիզիկի «բախտով» ստեմանախոսկիվեմի յերևույթ-
ների և փաստերի մեջ ընդհանուրը վորոնելով ու առանձնացնե-
լով, այն ժամանակ այդ փաստերն ու յերևույթներն անխուսա-
փելի կերպով դուրս են դալիս նման, ալիլին՝ միանգամայն նույ-
նը: Ահա թե ինչու Մարքսը խստորեն դեմ եր դուրս դալիս հա-

սարակական յերևույթներէ և որինաչափություններէ զննության
այդպիսի մեներին, մերկացնելով բուրժուական տնտեսապետներէ
մեթոդալոգիայի ամբողջ ազդուպետիկ աստառը:

Մարքան, իհարկէ, չէր ժխտում ընդհանուրի կատեգորիայի
որչիկտիվ նշանակութիւնը, սակայն նա արդ ընդունում էր
միայն սոսանձնահատուկի հետ միասնաբար: Քաղաքատնտե-
սության զննադատության շուրջը՝ աշխատության մեջ Մարքան
ուզողակի ընդունում է զարտադրութիւն ընդհանրապէս՝ արքո-
տրակցիայի շրջանը՝ (տե՛ս Քաղաքատնտեսության զննա-
դատության շուրջը, էջ 11) և որինակ՝ «Կապիտալ»-ի I հա-
տորի Ե-րդ գլխում ինքը զննում է աշխատանքն ընդհանրապէս:
Սակայն նա արդ ամենն անում է նրա համար, վորպէսզի ավելի
պարզ ցույց տա և ընդգծի կապիտալիստական արտադրության
սոսանձնահատկութիւնը, կապիտալիզմի ժամանակ աշխատան-
քային զործունեյության հասարակական մեկ պոպոզիտիկ լինելը:
Այլ կերպ՝ «կարող են առաջադրվել միայն ընդհանուր գրույթ-
ներ և բոլոր պատմական տարբերութիւնները կարող են...
խառնվել և քննվել համամարդկային որինքներէ մեջ» (Քաղա-
քատնտեսության զննադատության շուրջը, էջ 13):

Ճիշտ նույն կերպ՝ ինչպէս տրոցիկները զարգացման ան-
հավասարաչափության Գրենքը հարտարարում են վորպէս հա-
մամարդկային որինք, կարելի չէ, որինակ, աշխատանքի բաժա-
նումն ևս համարել այդպիսին: Նման վորձ կատարել և Պրու-
դոնը, արժանանալով Մարքսի սուր ծաղրանքին: Աշխատանքի
բաժանումը, — զրում էր Մարքսը, — պարոն Պրուդոնի կարծիքով
հայտնական որինք է, հասարակ և վերացական մի կատեգոր-
իա: Նա հետևապէս արտարակցիայի, իրեայի, խոսքի մեջ
պետք է դանի պատմության տարբեր դարաշրջաններում յեղած
աշխատանքի բաժանման բազմաբար բացատրութիւնը: Կատա-
ները, ցեխերը, մանուֆակտուրան և խոշոր արդյունարերու-
թիւնը պետք է բացատրվեն մի շատով՝ բաժանում: Լավ ու-
սումնասիրեցեք բաժանելը բառի իմաստը և դուք կարիք չեք ու-
նենա ալլևս հետազոտելու այն բողոքաբանի ազդեցութիւնները,
վորոնք յուրաքանչյուր դարաշրջանում աշխատանքի բաժանմա-

նը տալիս են վորոշակի բնույթ» («Нипчета философии», էջ 119)։ Պրուդոնը խաղաղ էր բարձրանելու բառի հետ, իսկ Տրոցկին խաղաղ էր հանճարաբարաչափ» բառի հետ։ Ի՞նչ տարբերություն կա այստեղ և ինչո՞վ պիտի տախտակամիտ չե Տրոցկու մեծաֆիզիկական արատալիցիան Պրուդոնի նույնանման արքայապետից։

Պեղանա Տրոցկին այնքան փութաշանորեն վորոհալով դարդացման անհավասարաչափության ընդհանուր», «մարդկային պատմության» որենքի թեզը, իհարկե, բնավ չէր ընդդնում դարդացման անհավասարաչափության առանձնահատկությունները կապիտալիզմի ժամանակ ընդհանրապես ու նրա խմբերիսլիտական, վերջին շրջանում մասնավորապես և չէր ել ուղում մտածել այդպիսի ընդդմման անհրաժեշտության մասին։ Ընդհակառակը, ինչպես կտեսնենք հետագայում, դարդացման անհավասարաչափությունն առաջ քաշելով վորպես համամարդկային որենք, Տրոցկին դրանով իսկ ամեն կերպ ձգտում էր դիմադրել դարձնել կապիտալիզմի անհավասարաչափ դարդացման որենքը, նվազեցնել կամ արհամարհել նրա ելությունը և նշանակությունը, նրա դործողությունը և հետևանքները մոտադրյառական կապիտալիզմի ժամանակ։

Անկասկած է, վոր կապիտալիզմին նախորդող հասարակական-տնտեսական Փորձացիաներին նույնպես խորթ չէր դարդացման անհավասարաչափությունը։ Անտիկ աշխարհում իրենց տնտեսության ու կուլտուրայի դարձացման աստիճանով աչքի էլին ընկնում Աթենքը, Հռոմը և այլն։ Յեվ ահա, յեթև աչքաթող անենք սովյալ հասարակական Փորձացիայի բնորոշ կոորմբը — արատալության յեղանակը և նրա վրա հիմնվող ստրկատիրական կարգերի դասակարգային կոտուցվածքը, յեթև նկատի չունենանք, վոր արատալըրդական ուժերի դարձացման ցածր աստիճանով պայմանավորվում էր այն չափազանց ուժեղ արդեցությունը, վոր ունեյին աշխարհադրական պայմաններն աշխարհիս տարբեր բնակված կետերի անհավասարաչափ դարդացման վրա, սպա, իհարկե, միանգամայն անկարելի յե լո՛րրունել այդ անհավասարաչափության ամբողջ առանձնահատկությունը։

Որինակ՝ վերցնենք հին Հոռմը: Արտադրողական ուժերի զարգացման այն ժամանակվա պայմաններում Հոռմի աշխարհադրական դիրքը շատ հարմար էր առևտրական հարաբերությունների զարգացման և նվաճողական պատերազմներ մղելու տեսակետից, պատերազմներ, վորոնք հնարավորություն ելին տալիս Հոռմին ապահովելու իրեն մեծ քանակութամբ ստրուկներով: Սակայն յերբ սարկական աշխատանքի վրա հիմնված հսկայական լատիֆունդիաները քայքայեցին Հոռմի ռազմական հզորութեան պատվանդան հանդիսացող ազատ հողատիրոջներին, այն ժամանակ հոռմեական կայսրութիւնը թուլացավ. նա այլևս չէր կարող հաղթական պատերազմներ մղել ստրուկներ հավաքելու համար և, վերջիվերջո, ստիպված յեղով տեղի տալ մեր ժամանակակից բարբարոսներ հիալերների և դյորինգների նախահայրերի — դերմանական հորդաների առաջ:

Ահա՛ յեթե այս կարգի բոլոր հանդամանքները, վորպես դոյութիւն շուկեցող, թողնենք մի կողմ և այլ նախապարհով մեռք բերված անհեթեթ, վոչ-վիտական արատրակցիան դարձնենք արտոյութ, հրամցնենք վորպես համամարդկային որենք և տնրածենք բոլոր հասարակական-անտեսական ֆորմացիաների վրա, այն ժամանակ մեզ պարտդոքաւ կլիմա, թե ինչու՞ մենք կարող ենք խոսել և պետք է խոսենք կապիտալիզմի անհավասարաչափ զարգացման հատուկ որենքի և որչեկտիվորեն նրա հետ կապված ու նրանից բխող յեզրակացութիւնների մասին:

Վերևում մենք արդեն մտանանշեցինք, վոր բոլորովին պատահական չե հակահեղափոխական Տրոցկու ձգտումը՝ բացառել կապիտալիզմի անհավասարաչափ զարգացման հատուկ որենքը: Բոլոր ռենեզասներն այս կամ այն նախապարհով աշխատում են հաշիվ տեսնել այլ անտեսական որենքի հետ, ամենից առաջ այլ հավիտենական որենք դարձնելու մտադրութամբ: Յեւ այլ հասկանալի չե, վորովհետև, ինչպես մենք ցույց կտանք իր տեղում, այլ որենքը վոչ մի կերպ չի կապակցվում ուրտրա-իմպերիալիզմի ապուղեակիկ դառանցանքների հետ:

Վերցնենք հենց կաուցիկում՝ ռենեզասների զաղափարական ներշնչողին ու առաջնորդին. նա իր բարձրագիւղ աշխատութիւններում կա՛մ բոլորովին զանց է առնում այդպիսի որենքի դո-

յությանը, կա՛մ ձեռքից վոչ մի առիթ բաց չի թողնում, վորպէսզէր դրչի մի հարվածով վոչնչացնի նրա նշանակութիւնը, նկատելով այն վորպէս վոչ հասուկ, վոչ-իմանեմ կապիտալիզմին:

Աղքատարային հարցի վերաբերյալ իր վաղեմի վորոշ աշխատութիւնների մեջ Կաուցիկին ընդհանուր առմամբ կարծես թէ աշխատում եր ճիշտ մտահնալ արդիւնաբերութեան և դիւլաշտանտեսութեան անհավասարաչափ զարգացման բացատրութեանը, կապիտալիզմի ժամանակ դիւլաշտանտեսութեան հետ մնալու ինդիքին, կարծես թէ ուզում եր քաջել իր պատանեկութեան շրջանի մալթուսական մեղքերը: Սակայն այդ ամենը նա մոռացութեան ալից իր ունեղատական շրջանը բոլորելիս:

Կաուցիկին այս անգամ սկսեց խիստ քնադիտորեն բացատրել դիւլաշտանտեսութեան հետ մնալու փաստը կապիտալիզմի շրջանում: Որինակ, իր «Յինանական կապիտալ և նպատամիբը» հոդվածում նա գրում ե. «Գիւլաշտանտեսական արտադրութեան ընդարձակումը տեղի յե ունենում միանգամայն այլ պայմաններում, քան արդիւնաբերական արտադրութեան ընդարձակումը և հատկապէս մեքենաների զարձանութեան ժամանակից սկսած՝ պայմանների մեջ յեղած այդ տարբերութիւնն է՛լ ալիլի յե մեծանում: Արդիւնաբերութիւնը կարող ե միշտ ալիլի արագ զարգացնել իր արտադրութիւնը, իսկ դիւլաշտանտեսութեան ընդարձակման տեմպը հետ ե մնում, վորովհետև վերջինս գործ ունի կենդանի որգամիզմների հետ, չի կարող քննադատի մարգացնել նրանց բազմացումը և ամբ...» (ընդդձումը մերն ե. 2. 2.): Նույն միտքը, միայն ալիլի ջողարկված ձևով, Կաուցիկին արտահայտում ե իր սոցիալ-ֆալիտական մոնումենտը հանդիսացող «Պատմութեան մատերիալիտական ըմբռնողութիւնը» գրքում: «Գիւլաշտանտեսութիւնը, — գրում ե նա, — սակայն անհամ պատմականորով արդեն ի վիճակի չի գարգացնելու արդիւնաբերութեամբ այն արագ: Մասն ալիլանում ե նաև այն հանգամանքը, վոր մինչև այսօր կապիտալը հոսել և դեպի դիւլաշտանտեսութիւնն ալիլի դանդաղ, քան դեպի արդիւնաբերութիւնը» (ուսու. հրատ. էջ 552):

Յեթե նկատի ունենանք, վոր Կաուցիկին դիւլաշտանտեսութեան հետ մնալու վերաբերյալ իր բացատրութիւնների փաստարկումն

սկսում և բրնական պատճառներէց, ապա պարզ և դատնում, վոր նրա վերջին Քրաղը միայն աչքը թող փչելու համար և, վոր նա իրականում հաստատուել և նորից իր հինափութեց հոգեհոր՝ Մայթուսի դրկում: Չե՞ վոր սահմանափակվել միայն այն փաստի ընդդժմամբ, թե դեպի գլուղատնտեսութունը դանդաղ և հոսում կապիտալը, առանց լուսարանելու այդ փաստի սոցիալատնտեսական հիմքը, այդ միևնույն և, թե վոչինչ չտեսել:

Կապիտալը դանդաղ և հոսում դեպի գլուղատնտեսութունը, վորովհետև գոյութուն ունեն այնպիսի արգելակներ, ինչպիսին և ունեւան և, առաջին հերթին՝ արտոյուտ ունեւան: Հողերի աղգայնացման արտարկաւ հնարափորութունը և այդ հիման վրա բացարձակ ունեւորի վոչնչացումը կապիտալիզմի շրջանակներում չի կարող իրականութուն դառնալ, վորովհետև կապիտալն իր շվաքից վախենում և, նա չի համարձակվում ձեռք բարձրացնել մասնավոր սեփականութւյան դեմ, թեկուզ հենց այդ սահմաններում, ջնաթժ վոր դա նրա համար ձեռնաուկլիներ: Իսկ հողմշին և կապիտալիստական մաղնատների անձնական կապն ու միութունը հանդես են դալիս վորպես լրացուցիչ փաստարկում, վորը խոսում և նման սխկից հրաժարվելու ոգաին: Հասկանալի յե, իհարկե, վոր այդ սմենի մեջ բրնական պատճառները գործ լուենն, ջնայելով Կաուցիու բուր համատեացումներին:

Կաուցիու մյուս, ավելի բացահայտ դինակիցները, ինչպես որինակ, սոցիալ-Փաշիստական անվանի սաքարապետ Բասդեն, ուղղակի և բացահայտորեն կանգնում են զհողի նվազող բեքրիութւյանն սուտ որենքի հին, զրքոված դրոշի տակ, մի որենք, վորն այնքան խատորեն ժխտեց Մարքսը:

Կաուցիու ի՞նչ գործն և, վոր Փեոզալիզմի ժամանակ բուրովին այլ կերպարանք ուենր գլուղատնտեսութւյան և արդյունարբութւյան զարգացման անհամարաչափութւյունը, վոր այն ժամանակ գլուղատնտեսութւյունն իր արտադրողականութւյամբ առաջ եր մանր արհեստային արդյունարբութւյունից և վոր արտադրողականութւյան զարգացման տեմպում միայն խոշոր կապիտալիստական արդյունարբութւյունը շատ հետ թողեց գլուղատնտեսութւյունը: Այդպիսի փաստը թելադրում և պատմակա-

նորին մոտենալ տվյալ յերևույթին, վորպեսզի կարելի լինի ճիշտ կերպով պարզել, թե ինչո՞ւ միևնույն բնական պատճառները ֆեոդալիզմի և կապիտալիզմի ժամանակ տրամադծորեն հակառակ ներդրածութուն ունեյին արդյունաբերության և գյուղատնտեսության զարգացման տեմպի վրա:

Ֆեոդալական հասարակության արտադրողական ուժերի հենց ցածր աստիճանն էր, վոր դերադասութլուն էր տալիս գյուղատնտեսությանն այն ժամանակվա արդյունաբերության համեմատությամբ: Արտադրության կապիտալիստական յեղանակի զարգացման ցածր աստիճանում, — դրում էր Մարքսը, — հողագործութլունը հանդիսանում է ավելի արտադրողական, քան արդյունաբերութլունը, վորովհետև այստեղ աշխատանքի մեջ բնութլունն է, վոր մասնակցում է վորպես մեքենա և որդանիզմ, մինչդեռ արդյունաբերության մեջ բնութլյան ուժերը գրեթե ամբողջությամբ պետք է դեռևս փոխարինվեյին մարդկային ուժով...» («Теории прибавочной стоимости» հատ. II, առաջին մաս, էջ 191):

Կաուցիլին, սակայն, վոչ մի կերպ չի կամենում կանգնել այդպիսի կոնկրետ-պատմական հողի վրա՝ գյուղատնտեսութլուն և արդյունաբերութլյան անհավասարաչափ զարգացման պատճառները բացատրելիս: Չե՞ վոր այն ժամանակ նա ստիպված պետք է լինի փնտռել գյուղատնտեսութլյան հետ մնալու պատճառները կապիտալիզմի ժամանակ, նրա սպեցիֆիկ, մասնավոր-սեփականատիրական հարաբերութլունների մեջ և, հետևապես, բնութլունել, վոր հենց զարտադրութլյան բուրժուական յեղանակին է հատուկ ավելի արագորեն զարգացնել արդյունաբերութլունը, քան հողագործութլունը» («Теория...», II հատ., առաջին մաս, էջ 176): Իսկ այդ կնշանակեր վորոշակի տուրք տալ, թեկուզ այդ գծով և այդ տահմանում, կապիտալիզմի անհավասարաչափ զարգացման հատուկ որենքի որչեպիով նշանակութլյանը: Յե՞վ ահա կաուցիլին, բուրժուազիստայի այդ դառամյալ դամփոը, ամեն կերպ ճիշտ է թափում ցատկել բուրժուազիստի համար այնքան անցանկալի այդ որենքի վրայից, նրան չկատարեցերով արդյունաբերութլյան և գյուղատնտեսութլյան ան-

համասարաչափ դարձացումը և ամուր կերպով կառչելով քրեական պատճառներին» :

Ռենեզանտների աչքահայտությունն այստեղ բոլորովին դժվար չէ յերևան հանել: Նրանք անտես են առնում, արհամարհում են մարքսիզմի հիմնադիրների այն բաղձաթիվ ընդդեմունքը, թե ինչպես հասարակական որինաչափությունները, այնպես էլ քրեական պատճառները—բնության որինաչափությունները, պետք է վերցնել վոչ թե իրենց ստատիկ միճակում, այլ շարժման և մոստոխության մեջ: Նրանք այնուհետև չկամենալով հաշվի առնել, վոր անթույլատրելի յե նույնացնել կամ փոխարինել մեկը մյուսով բնության և հասարակության մորապետ տարրեր որինաչափությունները, իրենց սարքած համխտեմապես «անխոփոխ» բնության որենքներով բացատրում են հասարակական յերևույթները, ինչպես, որինակ, ամյալ դեպքում, արդյունարերության և դյուղատնտեսության դարձացման անհամասարաչափությունը կնայիտալիզմի ժամանակ:

Մեզելը հենց այդպիսի սպողոզեաների դեմ եր գրում, թե «մեզ համար այսպես կոչված «տնտեսական որենքները» բնության համխտեմական որենքներ չեն, այլ հանդիսանում են պատմական որենքներ, վորոնք ծագում են և անհետանում: Ժամանակակից քաղաքատնտեսության կողեքը, ինչ չափով վոր տնտեսապետները կազմել են այն որյեկալիփորեն ճիշտ, մեզ համար հանդիսանում է միայն այնպիսի որենքների և պարժանների ժողովածու, վորոնց որոք ժամանակակից հասարակությունը կարող է գոյություն ունենալ: Մի խոսքով, սա բարձրական հասարակության վերացական արտահայտությունն է, ռեյումեն (հանրագումարը) նրա արտադրության և փոխանակության պարժանների» («Письма Маркса и Энгельса», էջ 162):

Չնույնացնել հասարակական դարձացման որենքները բնության որենքների հետ, մոտենալ նրանց խիստ պատմականորեն, վերցնել դրանք իրենց փոփոխության և դարձացման մեջ, յերբեք աչքաթող չանել, վոր յուրաքանչյուր հասարակական տնտեսական Ֆորմացիա ունի շարժման իր հատուկ որենքները—

ահա Հասարակական որինաչափությունների դիալեկտիկական-
մատերիալիստական Հասկացողության Հիմնական դրույթները.
մի բան, վոր յեղբեք չեն կամենում Հասկանալ տրոցկիների և
կառուցիկների պես իսկական մետաֆիզիկները:

Վորո՞՞նարով այն ընդհանուր տեղին, թե զարգացման
անհավասարաչափությունը Հատուկ և Տարզկային ամբողջ պաս-
մությանը և կամ բնության Հավիտենական մի որե՞նք Հայաս-
րարելով անհավասարաչափ զարգացումը՝ այդ Հիման վրա բա-
ցասել կապիտալիզմի անհավասարաչափ զարգացման Հատուկ
որենքը—և և ուրիշ ի՞նչը կարող և ավելի վատ լինել և ի՞նչը կա-
րող և առաջ բերել ավելի մեծ, արդարացի արհամարհանք:

Ձե՞՞ր վոր նույն չափով կարելի չեք Հավերժացնել արժեքը
(ի միջի այլոց՝ այս ասպարիզումն ևլ բավականաչափ շատ են
լանք թափողները): Մի՞թե արժեքը հրապարակ չեք դալիս կա-
պիտալիզմից շատ առաջ, ճիշտ և, պատահական կերպով
(спорадически), ինչպես պատահական եր ինքն ապրանքափո-
խանակությունը: Յե՞վ մի՞թե այդ փաստը խանգարում և մեղ
արժեքի որենքը նկատել վորպես արտադրության կապիտալիս-
տական յեղանակի շարժման որենքը, Վլյասեղ պարզվում և,
դրում եր Մարքսը,—թե ինչպես անգամ արտադրության ավելի
վաղ յեղանակներին վերաբերող տնտեսական կառեղորիաներն
արտադրության կապիտալիստական յեղանակի Հիման վրա ըն-
դունում են առանձնահատուկ կերպով տարբեր պատմական բնա-
փորություն» («Ջրապարակված ձեռագրեր», «Большевик»
№ 56, էջ 81, 1932 թ.):

Թեպես և զարգացման անհավասարաչափությունը Հավասա-
րապես նույն կերպ գոյություն և ունեցել նաև այլ Հասարա-
կական-տնտեսական Ֆորմացիաներում, այնուամենայնիվ նա
Հանդիսանում և կապիտալիզմի որենքը և դրա մեջ վոր մի ա-
ռանձին Հանելուկային բան չկա Հասարակական որինաչափու-
թյունների դիալեկտիկական — մատերիալիստական Հասկացողու-
թյան տեսակետից: Յե՞վ ահա, ով չի կամենում Հասկանալ այս
ճշմարտությունները, նա դերադատում և կանգնել Համամարդ-
կային որենքներ ստեղծագործելու մակարդակի վրա: Նա առա-
վել ևս, իհարկե, չի կամենում նույնիսկ լսել այն մասին, վոր

անհրաժեշտ և կապիտալիզմի անհավասարաչափ զարգացման որևէքը վերջնել շարժման, փոփոխութիւններ և արտահայտութիւնն առանձնահատկութիւնն մեջ, համաձայն կապիտալիզմի զարգացման հաջորդական ետապներէ:

II

Բուրժուազիայի ազնւո Տրոցկին մի անգամ ընդմիջտ վճռել էր կատարել բուրժուազիայի սոցիալական պտտութիւնը և վոչնչի առաջ կանգ չառնել քացասելու համար կապիտալիզմի անհավասարաչափ զարգացման որևէքի նոր վորակն ու նշանակութիւնն իմպերիալիզմի շրջանում: Ել ինչպիսի՞ առիւթ պատշաճ թիկնապահներ կարող էր ճարել իրեն Տրոցկին, քան յեթև Զինովյեվ-կամենեվներէ նման յեփում շարեյկրեխերները:

Ենի ահա Տրոցկին ու նրան ծառայողոված Զինովյեվը, նպատակադրելով սքողելու կապիտալիզմի անհավասարաչափ զարգացման որևէքի առանձնահատկութիւններն իմպերիալիզմի շրջանում, XV կուսկոնֆերանսում և Կոմունիստական Ինտերնացիոնալի Գործկոմի VII սլէննումում բարձրացրին անասելի ազմուկ, վոր իբր թե կուսակցութիւնն անտեսում է այս որևէքի առկայութիւնը և գործողութիւնը նախաիմպերիալիստական դարաշրջանում, կլասիկ կապիտալիզմի ժամանակ: Սա, իհարկե, զրպարտութիւն է և սուտ: Կուսակցութիւնն անփճելին վեճի առարկա չէր կարող դարձնել իսկ յեթև այդ զգարոցականները, — ինչպես նկատեց ընկ. Ստալինը, — մարքսիզմի հիմնադիրներէց կատարած մեջբերումներով կամենում է ին կրկին Ամերիկա դռնել, — այդ արդեն ուրիշ բան է:

Իմպերիալիզմը՝ վո՛չ, կապիտալիզմ յե, այլ միայն վերջին ետապը կապիտալիզմի զարգացման: Այս տեսակետից իմպերիալիզմի բոլոր որինաչափութիւններն իրենց արժատներն առնում են արտադրութիւնն կապիտալիստական յեղանակի ամենախորը դերքից, հիմնում են կապիտալիզմի հակասական շարժման և զարգացման վրա: Անհավասարաչափ զարգացման որևէքը հենց նրանով է հանդիսանում կապիտալիզմի որևէք, վոր չի ծագել մի ակնթարթում և պատահականորեն, այլ իմա-

նենա և կապիտալիզմին, անհրաժեշտութիւն և արտադրութեան տվյալ յեղանակի շրջանում:

Տրոցկին ճշում եր, վոր Վարքսը և Ենդելսն այդ անհավասարաչափութեան մասին մեղնից պակաս չէինսեն» (Մղազբական Հաշվեա. XV կուսկոնֆերանսի, էջ 524): Ի միջի այլոց, նրա իդեական դավակ Պրոքորաժենսկին, շնայելով Հակասական վերադաշնութիւններին, ըստ էութեան տրամադծորեն Հակասակն և պնդում «ЗАКАТ КАПИТАЛИЗМА»-ում, Հայտարարելով, վոր Մարքսը չելինում եր կապիտալիզմի զարգացման Հայասարաչափութեանից կամ, ավելի ճիշտ կլինի ասել, նա ընդհանրապես դուրս եր մղում արդարիս զարգացման անհավասարաչափութեան պրոքրիմը» (էջ 54): Սակայն տվյալ կապակցութեամբ մեզ տվելի կարևոր և ընդդժեւ, վոր Տրոցկին իր այս ճիշով մի ավելորդ անգամ ապացուցեց իր մասին յեղած լինինյան դնահասականը, վորպես բերան Ֆրադների Հերոսի», միշտ սիկոֆանտի ցատկումներով Հարցի էութեանը օգտադողի: Յեւ Հիբալի, շէ՞ վոր Հարցն արդպես դնելով կնշանակի կլասիկ կապիտալիզմի և իմպերիալիզմի շրջանում այդ որենքի ունեցած արտահայտութեան առանձնահատկութիւնների կոնկրետ անալիզը փոխարինել ընդհանուր Ֆրազով:

Մարքսը և Ենդելսը վոչ միայն դիտելին կապիտալիզմի անհավասարաչափ զարգացման որենքը, այլև իսկապես, ի Հակակշիտ Պրոքորաժենսկու կեղծ պնդումին, այն տեսական Մոնրանը, վոր նրանք բարձրացրին արտադրութեան կապիտալիստական յեղանակի անալիզով, միտածանակ Հանդիտանում և կապիտալիզմի Համար այդ որենքի անհրաժեշտութեան Հիմնավորումը: Այնպես վոր արդ մոմենտի մասին Հարկադոր և դատել վոչ միայն և վոչ այնքան նրանց ուղղակի ցուցումներով, այլ թափանցելով կապիտալիզմի մարքսիստական տեսութեան ամբողջ էութեան մեջ: Կապիտալիզմի ժամանակ կարող և արդյոք Հայասարաչափ զարգացում լինել: Բազմական և Հարցն այսպես դնել, վորպեսզի նրան դրական պատասխան տալու ամբողջ անկարելիութիւնն ակներև դառնա:

Հայտնի յե, վոր արդաբանային արտադրութիւնը Հիմնվում և աշխատանքի Հասարակական բաժանման վրա և վոր կապիտա-

լիզմը, վորպէս զարգացած ապրանքային արտադրութիւն՝ հաս-
ցրել է աշխատանքի այդ բաժանումը շահանված բարձրութեան։
Կապիտալիզմի զարգացման պրոցեսում վոչ միայն վերջնականա-
պէս ձեւակերպվեց արդյունաբերութեան ու հողատիրութեան,
ինչպէս նաև արդյունահանող և մշակող արդյունաբերութեան
բաժանումը, այլև նրանցից յուրաքանչյուրի մեջ առաջ յեկան
նորանոր ինքնուրույն ճյուղեր։ Ապրանքային անասութեան
զարգացումը, — գրում էր Լենինը, — տանում է ապախաղ՝ դեպի
արդյունաբերութեան առանձին և ինքնուրույն ճյուղերի թվի
մեծացումը. այդ զարգացման տենդենցն այն է, վորպէսզի
արդյունաբերութեան մի առանձին ճյուղ դարձնի վոչ միայն
յուրաքանչյուր առանձին արտադրանքի արտադրութիւնը,
այլ նույնիսկ արտադրանքի յուրաքանչյուր առանձին մասը
և վոչ միայն արտադրանքի արտադրութիւնը, այլ նույնիսկ ա-
ռանձին ոպերացիաներ՝ արտադրանքները զործածութեան պատ-
րաստելու համար» («Сочинения», հատ. III, էջ 15)։

Իսկ ի՞նչ է բղիտում աշխատանքի հասարակական բաժանման
այսպիսի ծաղալումից։ Այն, վոր անընդհատ առաջացող բոլոր
նորանոր ձեռնարկութիւններն ու ճյուղերը փոխադարձաբար
սերտորեն կապվում են իրար հետ և այդպիսով վոչ միայն ըն-
դարձակվում է ներքին շուկան, այլև տեղծվում է համաշխար-
հային շուկա, վորպէս այդ փոխադարձ կապի բեկման և արտա-
հայտութեան յուրահատուկ ֆոնում։

Յեթև նկատի ունենանք, վոր այդ պրոցեսին զուգընթաց ա-
վելի և ավելի յե առաջադիմում աշխատանքի հանրայնացումն
այս բաժանվող սրբեկաններում, ապա պարզ կլինի, թե կապիտա-
լիզմի ժամանակ արտադրութիւնը մինչև վո՛ր աստիճան կրում
է ըստ ելութեան հասարակական բնույթի։

Մենք այստեղ ունենք այնպիսի դրութիւն, վոր արդեն չի
կարելի խոսել առանձին անհատի արտադրութեան մասին, այլ
կարելի յե խոսել հասարակութեան արտադրութեան մասին, վո-
րովհետև զործարաններում մշակվող բոլոր ապրանքները հան-
դիտանում են բազմաթիվ բանվորների աշխատանքի արդյունք և,
ինչպէս ցույց է տալիս Ենգելսն «Անտի-Դյուրինգ»-ում՝ «վոչ
վո՞ք առանձին չի կարող ստել դրանց մասին, թե այս յես եմ պատ-

բաստել, այս իմ արտադրանքն են (եջ 154)։ Մենք ունենք այնպիսի փաստ, վոր դործարաններում աշխատանքը կազմակերպված է, ինչպես բնութագրում է Ենդելբը, ժամանակած ծրագրով (նույն տեղը)։

Բայց բանն այն է, վոր արտադրության այս հասարակական բնույթը կապիտալիզմի ժամանակ հանդիսանում է լուրջ հակասության, կապիտալիզմի հիմնական հակասության բևեռներից մեկը, վորի մյուս բևեռը հանդիսանում է մասնավոր-կապիտալիստական յուրացումը։ Հասարակական աշխատանքի արտադրանքը կապիտալիզմի ժամանակ հափշտակվում է կապիտալիստաների կողմից, կազմում է նրանց հարստացման աղբյուրը, և դա այն հիման վրա, վոր անմիջական արտադրողները զրկված են արտադրության միջոցներից, վոր այդ միջոցները, վորպես մասնավոր սեփականություն, կենտրոնացած են կապիտալիստների ձեռքում։ Այլ կերպ ասած, աշխատանքի հասարակական բնույթի պատկանելիքը վոչ թե քաղում է հասարակությունը, այլ քաղում են մի խումբ կապիտալիստներ՝ հավելյալ արժեքի ձևով։ Մրա հետևանքով էլ այս հակասությունն արտահայտվում է պրոլետարիատի և բուրժուազիայի հակամարտության և դասակարգային պայքարի մեջ։

Կապիտալիզմի մնացած բոլոր հակասություններն արդյունք են նրա այս հիմնական հակասության։ Որինակ՝ այն հակասությունը, վոր արտադրության ընդարձակման անսահման հնարավորությունները դեմ են առնում սպառման սահմանափակությանը, շնորհիվ մշտապես աճող պաուպերիզմի և մասսաների աղքատացման, այսինքն՝ արտադրության և սպառման միջև յեղած հակասությունը՝ հիմնված է կապիտալիզմի հենց այդ հիմնական հակասության վրա և կազմում է նրա արտահայտությունը։ Այդ հիմնական հակասությունից է բխում նաև այն, վոր ձեռնարկությունների ներսում արտադրության կազմակերպմանը հետևում է արտադրության անարխիան հասարակական մասշտաբով։ Կատաղի մրցակցությունը բանվորների հավելյալ արժեքի առյուծի բաժինը յուրացնելու համար նույնպես այդ հիմնական հակասության գրգռորումն է հասարակության մակերևույթի վրա։

Կապիտալիզմի անհավասարաչափ զարգացումը ճիշտ կերպով]

Հասկանալու Համար չի կարելի վերանալ այդ Հակասություններին, վորոնք իրենց կնիքն են դնում անՀամաարաչափ զարգացման վրա, տալիս են նրան Հատուկ որենքի, կապիտալիստական սխտեմին Հատուկ որենքի բնույթ: Մի՞թե կարելի չե զանազան մեղմարկություններին, ճյուղերի և յերկրներին անՀամաարաչափ զարգացումը բաժանել, որինսկ, արտադրության կապիտալիստական յեղանակի անարխիականությունից և նրա Հետ կապված մրցակցությունից: Իսկ այս վերջինները, ինչպես մենք մատնանշեցինք, իրենք Հանդիսանում են կապիտալիզմի Հիմնական Հակասության արտահայտություն: Այդ պատճառով, թեկուզ Հենց միայն այս կողմից, կապիտալիզմի անՀամաարաչափ զարգացման որենքը չի կարող կապված չլինել կապիտալիզմի Հիմնական Հակասության Հետ և, վերջին Հաջով, Հանդես չգալ վորպես մեկը նրա արտահայտություններից:

Ահա թե ինչո՞ւ այնքան վողորմելի և ծիծաղելի յեն Հանրամարդկային որենքի պաշտպաններն իրենց վորմերի մեջ՝ Հրատարվելու կապիտալիզմի անՀամաարաչափ զարգացման որենքի կոնկրետ Հիմունքներից: Յեղ ահա թե ինչու մարքտիզմի Հիմնադիրները, Հայտարարելով և վերլուծելով կապիտալիզմի Հիմնական Հակասությունը, վոչ միայն զեկզեկից վատ չլիտեյին, այլև Հիմնավորեցին այդ որենքը:

Մարքսը Վկապիտալ—ի I Հատորում, մասնավորապես Աշխատանքի բաժանում և մանուֆակտուրա՝ գլխում, Հանդամանարեն կանգ առնելով աշխատանքի Հասարակական բաժանման զարգացման պրոցեսի վրա կոպիտալիզմի շրջանում, ընդգծելով աշխատանքի բաժանման սպեցիֆիկ կողմերը, դեռևս սոյլով կապակցությամբ, ցույց և տալիս արտադրության զանազան վողորմաների անՀամաարաչափ զարգացման անխուսափելիությունը և դրանով իսկ բաց և անուս անՀամաարաչափ զարգացման որենքի տարրերից, արտահայտություններից մեկը: ՎՄանուֆակտուրայի մեջ,—գրում է Մարքսը,—խատորեն վորոշված Համամասնությունների և Հարաբերությունների յերկաթյա որենքը բաշխում է բանվորական մասսաները տարբեր Փունկցյանների միջև. ընդհակառակը, պատահականության և կամայականության քաճաճ խաղն իր գործն և անսնում ապրանքարտադրողներին ու

10504

սրանց արտադրամիջոցները հասարակական աշխատանքի տարրեր ճյուղերի միջև բաշխելու դործում: Թեև արտադրութեան տարրեր վաճառումները մշտապես ձգտում են հավասարակշռվելու, վաճառվելու մի կողմից ամեն մի ապրանքարտադրող պետք է մեկ սպասարժեք արտադրի, ուրեմն հասարակական մի հատուկ պահանջմունք ըստարարի... սակայն մյուս կողմից էլ ապրանքների արժեքի որեւէն է վերադառնում, թե հասարակութունն իր արտադրութեան. սակ ունեցած ամբողջ աշխատատեղանակի վն'ր մասը կարող է ծախսել ամեն մի առանձին ապրանքատեսակի արտադրութեան վրա: Սակայն արտադրութեան տարրեր վաճառումների հավասարակշռվելու առջ մշտական միտումն արտահայտվում է լոկ իրքև հակադրուցութուն այս հավասարակշռութուն մշտական խախտման դեմ» («КАПИТАЛ», հատ. I, էջ 268): Հենց այստեղ էլ Մարքսն ընդգծում է, վոր մրցութունը և նրա ներդրութունը վոխադարձ շահերի ընդհարման գծով հանդիսանում են վորպես միակ հեղինակութուն անկախ ապրանքարտադրողների համար:

Մարքսի այս խոսքերի իմաստն այն է, վոր այն պարմաններում, յերբ աշխատանքի ընդհանրացման պրոցեսը անդի յե ունենում ընդհանուր ստամբ ապրանքային - կապիտալիստական տնտեսութեան մասնավոր յուրացման և անարխիականութեան հիմքերի լրա, յերբ թելադրող է մրցութունը և վճարող է հանդիսանում արտադրութեան կապիտալիստական յեղանակի շարժման որեւէն, այսինքն՝ արժեքի որեւէն տարրերը, ապա ուրեմն շի կարող լինել տարրեր ճյուղերի հավասարաչափ զարգացում և ընդհանրապես զարգացման հավասարաչափութուն:

Մենք կցանկանայինք հատուկ ուշադրութուն դարձնել մեր հենց նոր արած մեջբերման այն մասի վրա, վորտեղ Մարքսն աներկմիա կերպով ընդգծում է, վոր հավասարակշռութունը կապիտալիզմի ժամանակ լոկ հակադրուցութուն է նրա մշտական խախտման դեմ: Դա անհրաժեշտ է՝ Պրոբորատեմակու կողմից Մարքսի հասցեյին ուղղված մեր վերև նշած «հանդիսանութեան» կապակցութեամբ: Պրոբորատեմակին զրգարտում է, յերբ ստում է, թե Մարքսն անպիտանում է անհավասարաչափ զարգացման որեւէն. նա առջ ասելով՝ կոնկրետ նկատի ունի

Մարքսի վերարտադրութեան և ճշմարտութեան տեսութեանը: Տրոյկիստական ծուռ հայեցողութեամբ Մարքսն այնպէս և այլանդակովում, վոր յերևում է վորպէս կատարյալ մեխանիստ, վորը կապիտալիստական որինչարտադրութեաններէ իր քննութեանը հիմնում և համասարակչութեան վրա:

Ինորոշ և, վոր Պրոպրատենսկին յերկշտութեամբ մեղադրելով Մարքսին անհամարաչափութեան որենքի անպիտացման մեջ, իր «ՅԱՐԱՏ»-ի մյուս մասերում կարծես պատիվ է անում՝ ընդունելով, վոր այնուամենայնիվ Մարքսը դիտեր այդ որենքը: Այդպիսով, դուրս և դալիս, վոր դիտեր, բայց բացառում էր ինչ-վոր պատճառով: Այնուհետև, Պրոպրատենսկուն, իհարկէ, չի կարող հայտնի չլինել Մարքսի բազմօրոյն արտահայտած այն միտքը, վոր «համասարակչութեանը կապիտալիստական արտադրութեան սարերայնորեն ձևափոխող կազմում հանդիսանում է վորպէս պատահականութեան» («КАПИТАЛ», հատ. II, էջ 382): Դիտելիակիական մատերիալիզմի հիմնադիրն ընդհանրապէս հետու յեր այն մտքից, վորպէսզի յեղակեա ընդունէր վոչ թէ արտադրութեան կապիտալիստական յեղանակի հակասական շարժումը, այլ միայն նրա մասնակի դեպքը և մոմենտը— համասարակչութեանը: Յերևի Պրոպրատենսկուն մեռնտու յեր այս ամենը «մոռանալ», վորպէսզի մեղադրանքն ուրիշի վրա բարդելով, թաղցնել կարողանա և արդարացնի իր սեփական մեխանիցիզմը:

Հայտնի յն, վոր ճշմարտութեան մասին Պրոպրատենսկու աված բացատրութեաններէ՝ վարիանտներից մեկը հետևյալն է. «Հիմնական կապիտալի վերականգնման և առանձնապէս մեծացման անհամարաչափութեանը բուրժուական հասարակութեան մեջ՝ հանդիսանում է ընդհանուր անտեսական ճշմարտութեան դըրիտովոր, անմիջական և մոտակա պատճառը» («ՅԱՐԱՏ ԿԱՍԻՏ», էջ 51): Որինակ, զարգացման անհամարաչափութեան այսպիսի հասկացողութեանը Մարքսը հիրավի «կրացասեր», ինչ դնովել ուզում է լինի:

Պրոպրատենսկուն անհրաժեշտ է մինչ այդ աստիճան սեղմել կապիտալիզմի անհամարաչափ զարգացման որենքի բովանդակութեանը և վերածել այն հիմնական կապիտալի անհա-

վասարաչափ վերականգնման ու մեծացման, վորպեսզի առանց դժվարութիւնների կարողանա ի չիք հայտարարել կապիտալիզմի հիմնական հակասութիւնը՝ արտադրութեան հասարակական բնույթի ու յուրացման մասնավոր բնույթի միջև և ճշմատմանի դիտարկութեամբ պատճառ ցուցադրել հիմնական կապիտալի հենց այդ անհավասարաչափ վերականգնումն ու մեծացումը:

Ի այց աջքաթող անել ճշմատմանի իսկական դիտարկութեամբ կապիտալիզմի հիմնական հակասութիւնը, անդիտանալ, վոր հենց նրանով է պայմանավորված հիմնական կապիտալի առջ վերականգնման և մեծացման անհավասարաչափութիւնը և առաջադրել այս վերջինը վորպես Երկրային պատճառ, սա նշանակում է հորինել ճշմատմանի համար այնպիսի զգլխավոր պատճառ, վորը հատուկ չէ, իմաննետ չէ կապիտալիզմին, իսկ աքրտեղից էլ ակտիւ բացասել ճշմատմանի անխուսափելիութիւնը և անհրաժեշտութիւնը կապիտալիզմի համար:

Պրոպրատենակին հենց այստեղ էլ հասնում է, շքեղանկով, վոր իմպերիալիզմի ժամանակ շարժման ցիկլային բնույթը, թեկուզ մոդիֆիկացիայի յենթաբովանակման տեսքով (այն իմաստով, վոր ճշմատմանի ժամանակամիջոցն ազնիւ յերկարատե և տանջալից է, իսկ վերելքի ժամանակամիջոցի տեղումը խիստ կարճատե), շարունակում է պահել իր լիակատար ուժը: Նա, ընդհակառակը, դերադասում է հարստացնել հարձնիկ կապիտալիզմի շարժումը՝ ժանդոտած դինամոցն իր շարժումով, ըստ վորի մոնոպոլիստները դիտակցարար կազմելով հիմնական կապիտալի ռեզերվները, առջ ռեզերվներն ապահովելով բազմականաչափ առաձգականութեամբ, դրանով իսկ կարող են ստեղծել անխափանելի հավասարակշռութիւն, կանխելով ամեն տեսակի ցնցումներ, վորոնք կարող են հիմնական կապիտալի վերականգնման և մեծացման անհավասարաչափութեան հետ:

Չնանալ անհավասարաչափութեան մուծանիկ՝ «հարձնիկ» կապիտալիզմի «հավասարաչափութեան» և «հավասարակշռութեան» դարաշրջանն շարժումներով շարժերը մտնելու համար, — ահա թե վորտեղ պետք է փնտեր Պրոպրատենակին մեխանիզմը:

Նպաստակ չընելով ցույց տալու վերաբարձրութեան և ճշգրտագործի մարտնչական տեսութեան պողպատակուռ դիմացկունութիւնը բազմաթիւ այնպիսի հարձակումների դեմ, ինչպիսին և Պրեքորատենակու համակնութիւնը՝ զարգացնելը, այսինքն՝ ուսկիցիայի յենթարկել առ տեսութեան հիմունքները, մենք ավելորդ չենք համարում ընդգծել, վոր առ տեսութիւնը մի՛չ միայն չի տալիս վորևէ առիթ մեղադրելու Մարքսին կապիտալիզմի զարգացման անհամարաչափութեան որևէքն անդիտանալու մեջ, այլ, ընդհակառակը, նա միաժամանակ հանդիսանում և վորպէս առ որևէքի հասուկ իլլուստրացիա և հիմնավորում:

Մարքսը վերաբարձրութեան և ճշգրտագործի իր տեսութեամբ և յայտնա պարզեց և լուծեց արտադրութեան կապիտալիստական յեղանակի համարաչափ, հարթ, ներդաշնակ զարգացման անկարելիութեան պրոբլեմը: Նա իր դիտական արդարակցիայով՝ վերաբարձրութեան սխեմաների մեջ վերլուծելով համամասնականութեան (пропорциональность) և համարակշռութեան համար բոլոր պահանջող պարմանները, դրանով իսկ ընդգծեց հենց նրանց հարաբերականութիւնը և պատահականութիւնը, Վորովհետև կապիտալիստական հասարակութեան մեջ, վորտեղ հասարակական հակացողութիւնը միշտ իրապեղ և դարձնում իր մասին միայն post festum՝ կարող են ծագել և պետք և մշտապես ծագեն խոչըր խախտումները («КРАШТАЛ», հաս. II, էջ 287): Բայց մի՞թե այսպիսի նրբութիւնները կարող և ըմբռնել մեխանիստը, վորը տեսնում և միայն սխեմաների արտաքին կողմը և անդիտանում և նրանց խորիմաստ բովանդակութիւնն ու ելութիւնը:

Հայտնի յի, վոր Մարքսը և՛ տոլյալ, և՛ այլ կապակցութեամբ, քննելով առաջին և յերկրորդ ստորաբաժանման զարգացման անհամարաչափութեան առկայութիւնը, ակներև կերպով ցույց տվեց, վոր այս անհամարաչափութեան հասուկ սոցիալ-դասակարգային դեմքը բնորոշում և կապիտալիզմի հիմնական հակասութեամբ, վոր զոյութիւնն ունի արտադրութեան հասարակական բնութի և կապիտալիստական յուրացման միջև: Վիուսակումը կուսակման համար, արտա-

դրութիւնն արտադրութեան համար, — դրում եր Մարքսը, — այս ֆորմուլով կլասիկ քաղաքատնտեսութիւնն արտահայտեց բուրժուական ժամանակաշրջանի պատմական կոչումը («Капитал», հատ. I, եջ 469): Այս պատմական կոչումը կոնկրետ կերպով արտահայտվում է I ստորաբաժանման ավելի արագ անի մեջ՝ II ստորաբաժանման համեմատութեամբ:

Բայց կապիտալիզմի այս պրոդընտիվ կոդմն սկզբից և եթէ կրում է սահմանափակ բնույթ և վերջին հաշիւով դեմ է տոնում այն սահմանադրին, վոր սրան համապատասխան կերպով չի ընդարձակվում սպառման բազան, վոր արտադրողական ուժերի այսքան սրընթաց զարգացումը չի ուղտադործվում արտադրողներէ մասսայի կողմից: Ինչպես դրում եր Լենինը, — ճիշտ չէր լինի յենթադրել, վոր զարտադրութեան միջոցներ պատրաստելը կարող է զարգանալ միանգամայն անկախ սպառման առարկաներ պատրաստելուց և վոր մի կտու չունենալ նրա հետ («Сочинения», հատ. II, եջ 400):

Արտադրութեան միջոցները կապիտալի ձևով ծառայում են վոր թէ արտադրողներէ կյանքն ու աշխատանքի պայմանները բարելավելու, այլ հանդիսանում են արտադրողներէ, վորոքնս վարձու սարուկների, շահադործման և ստորացման հիմք, հավելյալ արժեքի յուրացման և կապիտալի մեծացման հիմք: Այդ պատճառով արտադրողական ուժերի զարգացումը կապիտալիզմի ժամանակ՝ արտահայտվելով առաջին ստորաբաժանման ավելի արագ զարգացման ձևով՝ քան յերկրորդինը և հանդիսանալով կապիտալի մագնատներէ հարստացման միջոց՝ դառնում է մշտական հակասութեան մեջ արդարիս սահմանափակ նպատակի հետ:

Ապա փորձեցեք հրաժարվել այնպիսի a' la Տրոցկի՛ շղթայից, ինչպիսին I և II ստորաբաժանումներէ կապիտալիտական զարգացման անհավասարաչափութիւնն է: Այն ժամանակ ստիպված պետք է լինեք ընդունելու մի այսպիսի անտուութիւն, վոր արտադրութեան միջոցներէ արտադրութեան և սպառման միջոցներէ արտադրութեան զարգացման բնազնադատում մեծ կունենանք հար և նման անհավասարաչափութիւն և՛ սոցիալիզմի, և՛ լիակատար կոմունիզմի ժամանակ: Չե՞ վոր ընդհա-

նուր ամամբ ախտեղ ևս անհրաժեշտորեն արտադրութեան միջոցներէ արտադրութեան զարգացման տեճալը չի կարող չզերագանցել սպառման միջոցներէ արտադրութեան զարգացման տեճալին :

Ասկայն բանն այն է, վոր արտադրութեան միջոցներէ զարգացման աղալիսի բարձր տեճալը վոր միայն կապիւած չե սոցիալական կոնֆլիկտներէ ու ցնցումներէ հետ, այլև գիտակցորեն նախադժիւմ կարգով ամբողջովին ծառայում է արտադրողներէ աշխատատեղերէ կրճատմանը և տեւանարակ աշխատանքի պայմաններէ բարելավմանը, արտադրողականութեան հարաճուն բարձրացման հիման վրա ազելի ու ազելի մեծացնելով սպառման հասարակական ռեսուրսները, Տարբերութեանը, ինչպես տեսնում ենք, արմատական ու սկզբունքային բնույթ է կրում :

Աղալիսով, մենք վոր կողմից ել մտենալու լինենք հարցին, անկարելի կլինի բացասել, վոր զարգացման անհավասարաշաղիութեանը կապիտալիզմի ժամանակ, գործելով նրա հակասութեաններէ Փոնի և հիմքի վրա, հանդիսանում է վորպես արտադրութեան կապիտալիստական յեղանակի հատուկ որինք :

Ասկայն կապիտալը միջազգային յերևույթ է և վոր թե կողիացած : Նա սպառման ասպարեղ յերևելու հենց սկզբնավորութեանից ճեղքվածք առաջ բերեց Ֆեոդալական տնտեսութեան ինքնամփոփ սրտում և ազելի ու ազելի խորացնելով աղ ճեղքվածքը, վերջիվերջո բալորովին վերեց առանձնացած Փիւղ-Սնրը և ստեղծեց կապիտալիստական ազգային-տնտեսական մարմիններ : Աղ պրոցեսի մեջ նրան չկարողացալ դիմադրել և վոր մի շինականն պարիսպ, և կապիտալն իր գործը կատարեց ամենուրեք, վորտեղ նա կարողացալ թափանցել : Նա, ինչպես մենք ջուրց տվինք վերև, ծախելից աշխատանքի հասարակական բաժանումը ծայրահեղ չափերով և դա վոր միայն նրա կողմից կազմավորած ազգութեաններէ ներսում, այլև միջազգային մասշտաբով. հետևապես, կապիտալը վոր միայն բաժանեց ազգութեաններն իրարից, այլև կապեց նրանց համաշխարհային շուկայի հանդուցներով և կապեց այնպես, վոր, որինակ՝ Աղալիսն չի կարող ապրել մեկ շարքի առանց դրսից կենսամթերքներ ներմուծելու :

Յեւ աղայես, յեթե իրեն՝ արտադրութեան կապիտալիստական յեղանակին իմանենաւ և զարդացման անհաւասարաչափութիւնը, ապա տարրիմակ և անհասկանալի կլինի կարծել, թե աղքատին—անտեսական մարմինները, վորոնց մեջ և ամփոփված արտադրութեան սովյալ յեղանակը, կարող եյին զարգանալ հաւասարաչափ: Չեռնարկութիւնների, վորոտների, ճյուղերի, ստորաբաժանումների անհաւասարաչափ զարդացման ժամանակ, նրանց ընդգրկող առանձին յերկրների հաւասարաչափ զարդացում չի կարող լինել միջաղքային չափերով տարբայնորեն աճող աշխատանքի հասարակական բաժանման պայմաններում: Ահա թե ինչու անհաւասարաչափութեան որենքի մասին մենք պետք է խոսենք վորչ միայն կապիտալիստական արտադրական միավորների և իմքերի նկատմամբ, այլև առանձին կապիտալիստական յերկրների:

Բայց սովյալ վաղակցութեամբ անհրաժեշտ է կանգ առնել մի շարք խնդիրների վրա, վորոնք ունեն ամենատերտ առնչութիւնը կապիտալիզմի անհաւասարաչափ զարդացման որենքի հետ:

III

Մենք վերևում աշխատեցինք ցույց տալ կապիտալիզմի անհաւասարաչափ զարդացման որենքի ամենախորհրժեռնքները, այդ որենքի պայմանավորված լինելը արտադրութեան կապիտալիստական յեղանակով, նրա հակասութիւններով: Բայց յերբ խոսում ենք առանձին կապիտալիստական յերկրների զարդացման անհաւասարաչափութեան մասին, այտեղ մենք անպայման պետք է նկատի ունենանք սովյալ կոնկրետ պայմանները, վորոնց Փոնի վրա տեղի ունի կապիտալիզմի անհաւասարաչափ զարդացման որենքի այդ հրժեռնքների դրժողութիւնը:

Վերջենք հետևյալ հարցը:

Մենք ժխտում ենք և միանշամայն իրաւացիորեն արհամարհանքի յենք արժանացնում կառուցկիական նատուրալիստական փորձերը՝ բացատրելու դյուղաանտեսութեան զարդացման տեմպի հետ մնալն արդյունաբերութեան տեմպից՝ կապիտալիզմի ժամանակ: Սա արդյո՞ք նշանակում է, վոր մարքոիզմն

ընդհանրապես ժխտում է բնական պայմանների դերը կապիտալիստական զարգացման ընթացքում: Յերբեք: Այդպիսի միակողմանիության մեջ ամենից քիչ կարելի չե հանդիմանել մարքտիզմը, արդյունաբերության առանձին ճյուղերի և առավել ևս դանազան յերկրների զարգացման անհավասարաչափությունը բացատրելիս:

«Կապիտալ»-ի III հատորում Մարքսը, ընդդեմով արդյունաբերության այլ և այլ ճյուղերում աշխատանքի արտադրողական ուժի անհավասարաչափ զարգացման փաստը, գրում է. «Յեթե արտադրողական ուժի զարգացումն արդյունաբերության այլ և այլ ճյուղերում կատարվում է միայն շտփազանց տարբեր համամասնություններով, այլ և հաճախ հակադիր ուղղությամբ, ապա դա միայն անարխիայից ու մրցակցությունից և արտադրության բուրժուական յեղանակի առանձնահատկությունից չէ, մոր բղխում է: Աշխատանքի արտադրողականությունը կազմած է բնական պայմանների հետ, մորոք հաճախ դառնում են պակաս ձեռնառու արտադրողականության բարձրացմանը զուգընթաց, ինչ շտփով մոր վերջինս կախման մեջ է հասարակական պայմաններից» («КАПИТАЛ» III հատ. էջ 179):

Դժվար չէ հասկանալ, մոր Մարքսը բնական պայմաններին ինքնուրույն դեր չի վերադրում, այլ այդ դերը նա արժեքավորում է արտադրողականության բարձրացման և վերջինիս հասարակական պայմանների ասպեկտով: Միայն այս սահմաններում, նրա տեսակետով, բնական պայմանները կարող են ազդել արդյունաբերության տարբեր ճյուղերի աշխատանքի արտադրողական ուժի զարգացման անհավասարաչափության վրա:

Մարքսը, ընդհանրապես, այլ կապակցություններով բազմիցս ընդդեմել է բնական միջավայրի նշանակությունը, որինակ՝ առ միջավայրի զանազանակերպ լինելը ջազանջների, ընդունակությունների, աշխատանքի յեղանակների զարգացմանն ուժանդակելու իմաստով, կամ մորպես ջաշխատանքի բաժանման բնական հիմք:

Միաժամանակ Մարքսը յերբեք չէր մոռանում, մոր բնական պայմանների նշանակությունը բացարձակ չէ, այլ միանգամայն հարաբերական, մոր ինչքան հասարակության պրոպրետն առաջ

և ընթանում, այնքան ավելի յն բնական միջավայրի դերը յնթադրելում արտադրողական ուժերի զարգացման ամյայլ ստանձանին. այլ կերպ ասած՝ Մարքան ամենամիտքը չափով խոկ չեք նահանջում մոնիդից, վորակելով բնական միջավայրի դերը և նշանակութունը, նայած արտադրողական ուժերի վիճակին և ընդհանրապես արտադրության ամյայլ յեղանակին:

Նույնը պետք և ասել աշխարհագրական պայմանների վերաբերյալ: Հին, իմաստուն ամֆորիդմն ասում և, վոր ծովը բաժանում և միացնում և, նայելով թե ծովային տարերքը վոր աստիճան սանձահարոված և արտադրողական ուժերի զարգացման միջոցով: Այսպիսով արտադրության ամյայլ յեղանակի, նրա արտադրողական ուժերի զարգացման լույսի տակ միևնույն բնական և աշխարհագրական պայմաններն ստանում են այս կամ այն արժեքավորումը:

Վաղ կապիտալիզմի շրջանում Հոլլանդիան հանդես եր դալիս վորպես առաջնակարգ յերկիր: Նա հռչակված եր արդյունարերությամբ, գերազանցում եր բոլորին իր ծովային ուժերով, համարվում եր համաշխարհային դադութային պետություն, մի խոսքով նա հանդիսանում եր, ինչպես Մարքան և ասում՝ «XVII դարի որինակելի կապիտալիստական յերկիրը»: («КАПИТАЛ» հատ. I, էջ 607): Սակայն Հոլլանդիայի բնական և աշխարհագրական պայմանները բացարձակ կերպով չառ քիչ էյին վորտիել, յերբ նա—զարգացման անհամաչափության զկամքով—ստիպված յեղավ իր առաջնութունը դիջել Անգլիային:

Յերբ Անգլիան առանձնապես XVIII դարի սկզբից սրընթաց կերպով օկուց վեր բարձրանալ մինչև ճաշարհի արհեստանոցի բարձունքները, այստեղ, իհարկե, դեր խաղացին նրա բնական և աշխարհագրական առավելությունները: Իր ջերարարական ձեռագրերից մեկում Մարքսը, քննելով կապիտալիզմի զարգացման անհավասարաչափությունն Անգլիայում և Ֆրանսիայում, մեջ և բերում մի հեղինակի խոսքերը, թե՛ «արդյունարերության վոսկոբների և մկանների՝ ամիսի ու յերկաթի բացակայությունը Ֆրանսիայում կաշկանդում և նրա, վորպես արդյունարերական յերկրի, զարգացումը» (Архив М. и Э., II (VII) էջ 255): Անկասկած և, վոր Անգլիայի զարգացման համար նվազ

Նշանակութիւնն ունեցող հանգամանք չէր այս Ելոսկորներէ և մկաններէ՝ բազմականաչափ քանակութիւնով ստեղծ լինելը, այն, վոր նա ունեւր քարածխի հոկայական հանքալայրեր և նրանց մտաիկ հարուստ յերկաթահանքեր:

Բայց չէ՞ վոր սկիզբում, նախքան արտադրողական ուժերի զարգացման վորոշ աստիճանը, այլելի կոնկրետ ասած՝ մինչև շողու դարի և նրա հետ միասին արտադրութեան բուրժուական յեղանակի հաղթանակը, Անգլիան նույնիսկ չէր կարող յերազել իր պոտենցիալ հնարալորութիւններն ողտադործելու մասին, թե՛ այդ և թե՛ ծովազնացութեան դժուր, վորպէսզի հասնի Հոլլանդիային և բարձրանա մինչև շաշխարհի արհեստանոցի և զոմկերի թագուհու՝ դրութեանը:

Ահա թե ինչու Մարքսը, համաձայնելով մասնանշված հեղինակի հետ բնական միջնալայրի այս կամ այն առանձնահատկութեան ունեցած զերի վերաբերյալ, հետու յե նույնիսկ այն մտքից, թե կարելի յե այդ մոմենտին մեծական նշանակութիւնն ալ, բացատրելու՝ համար կապիտալիզմի զարգացման անհամարաչափութիւնն Անգլիայում և Յրանսիայում: Նա թվական սոյլաներով վեր հանելով արտադրողական միալորների մեծութեան, շողեղաղայրների դործածութեան և այլ դժբերով այդ յերկրների ունեցած տարբեր մակարդակը՝ վորպէս հետեանք կապիտալիզմի անհամարաչափ զարգացման, վերջինիս հիմնական պատճառը միտուում ե հենց արտադրութեան կապիտալիստական յեղանակի և նրա հակասութիւններէ մեջ:

Ի՞նչ չափով են եքսպորտիացիայի յենթարկված անմիջական արտադրողները և ի՞նչ չափով են կապիտալիստների կողմից մոնոպոլիզացիայի յենթարկված արտադրութեան միջոցները և, հատկապէս, ի՞նչ չափով ե բազա ստեղծված կուտակման և կենտրոնացման համար, արտադրութեան հասարակական բնութիւն և մասնալոր յուրացման միջև գոյութիւնն ունեցող կապիտալիստական հակասութեան շարժման համար — ահա թե ինչի վրա յե սրում վր ուշադրութիւնը Մարքսը, յերբ բացատրում ե կապիտալիզմի անհամարաչափ զարգացման պատճառներն Անգլիայում և Յրանսիայում:

Այլ կերպ՝ Անգլիան ի՞նչպէս կարող եր միակ իր բնական-

աշխարհադրական առաջնություններով Ֆրանսիայից շատ առաջ
անցնել, յեթե հող չլիներ նախապատրաստված արտադրական
ուժերի ավելի արագ զարգացման համար անմիջական արտա-
դրողների հջարուպրիացիայով, վոր զգրված և մարդկային տա-
րեզուրիան մեջ սրի և հրի բոցավառ լեղվովն (Մարքս), մի
պրոցես, վոր այդ ժամանակաշրջանում Ֆրանսիայում տեղի յեր
ունենում համեմատաբար վոչ այնքան ինտենսիվ կերպով, վոր-
քան Անգլիայում:

Հետևապես, մարքսիցժը համապատասխան տուրք տալով
քնական—աշխարհադրական պարմանների նշանակությունը, այ-
նուամենայնիվ այն չի դարձնում կապիտալիզմի անհավասարա-
չափի զարգացման ինքնուրույն գործոն, այլ նրա գործողությունը
պայմանավորում և հենց կապիտալիզմի արտադրողական ու-
ժերի զարգացման անհավասարաչափումը:

Մենք մինչև այժմ քննում եյինք կապիտալիզմի անհավասարա-
բաշափի զարգացման քաղաքապետ անտեսական կողմը: Այդ հաս-
կանայի յե, վորովհետև դա ամենազգիտավորն և և ամենակարե-
վորը սովյալ պրոբլեմը ճիշտ լուծելու համար: Սակայն մեծա-
դույն դեհիկացումը կլիներ պատեցնել սովեն ինչ անտեսական
բազիսի շուրջը և նվազեցնել ու առաջել ևս արհամարհել այն-
պիսի վերնաշենքի դերը, ինչպիսին քաղաքականությունն և:

Իդուր չե, վոր մենք խոսում ենք կապիտալիզմի անհավա-
սարաչափ անտեսական և քաղաքական զարգացման որևէքի մա-
սին: Թեպետ և եկոնոմիկան հիմունքների հիմունքն և, թեպետ և
քաղաքականությունը ինքը հանդես և գալիս վորպես խտացված
եկոնոմիկա, այնուամենայնիվ քաղաքականությունը յերբեք ե-
կոնոմիկայի պաղսիվ կցորդը չե, այլ, համաձայն մարքսիստա-
կան հանրահայտ հշմարտություն, այնպիսի մի ակտիվ գործոն
և, վորը հակադարձ գորեղ ներգործություն և ունենում եկոնո-
միկայի զարգացման վրա, վերջինիս դանդաղեցման կամ արտ-
գացման իմաստով:

Յեթե 1566—1588 թ.թ. նիդերլանդական հաղթական հեղա-
փոխությունը չլիներ խառնակամ թունակալի դեմ և այդ հիմքի
վրա չբարձրանար համաշխարհային քաղաքական կազմ, Հոլ-
լանդիսի աստուր 17-րդ դարում չէր փայլի արեւոյ: Այլ հասց

և, վոր ինքը Հեղափոխությունը Փետրուարական Հարաբերություններէ վորոշակի քայքայումն ու խարխուլումն եր նշանակում նորածին կապիտալի կողմից :

Նույնը կարելի չե ասել Անդլիայի մասին, վորտեղ, մյուս յերկրներէ Համեմատությամբ, ավելի արագահաս բուրժուական Հեղափոխությունը, հողատերերի և կապիտալիստների, տորիներէ և վիդերի փոխադարձ համաձայնությունը բուրժուական հողի վրա ամենավճռական կեանքում և ըստ այնմ ստեղծված քաղաքական կարգերը ջիշ չոճանդակեցին Անդլիայի ավելի արագ կապիտալիստական դարդացմանը : Սակայն այդպիսի հնարավորություններն ինքնին խոսում էին այն մասին, վոր յերկրի եկոնոմիկայում արդեն բավականաչափ արմատներ և բունել և ուժեղացել կապիտալը և պահանջվում եր լոկ համարպատասխան քաղաքական դարդացում, վորպեսզի սպահովվի նրա հետագա ավելի արագ ծափալումը :

Ճրանսիայի որինակը, վորտեղ բուրժուական քաղաքական դարդացումը Ճրանսիական Մեծ Հեղափոխության շրջանում հասավ, կարելի չե ասել, իր ամենարարձր աստիճանին, ակներև կերպով ցույց ե տալիս քաղաքական դարդացման դերի ամբողջ Հարաբերականությունը, վորովհետև Ճրանսիան դրանով վոչ միայն չկարողացավ տեղաշարժել կապիտալիստական դարդացման կշեռքն իր ողտին, այլև չկարողացավ դերձ մնալ սեստավրացիոն արշալններից :

Այնուհետև, յեթև վերցնենք Գերմանիան, կտեոնենք, վոր նա յերկար ժամանակ անշարժ մնաց մեռյալ կետում, շնորհիվ վոչ միայն տնտեսական, այլև քաղաքական դարդացման անհավասարաչափության : Մարքսն այդ ետապի մասին ասում եր, վոր նա տառապում ե վոչ այնքան կապիտալիզմի դարդացումից, վորքան թերզարդացումից : Մեղալի հակառակ կողմը քաղաքական դարդացման խիստ հետամնացությունն եր : Սակայն փաստը մնում ե փաստ, վոր այդ հետամնաց քաղաքական պայմաններն իրենց հերթին արհեստական կերպով կաշկանդում էին կապիտալիզմի դարդացումը : Այդ տեսակետից պատահական չե, վոր քաղաքականության մեջ Վերկաթյա կանցլերի՝ ժամանակից տեղի ունեցած շրջադարձն անհետևանք չանցավ և Գերմանիան սկսեց խոշոր բեկում կատարել կապիտալիստական դարդացման ասպարիզում :

Վերջնական ամենքին հայտնի չե, վոր մեզ մտա Ռուսաստանում այնպիսի քաղաքական խլամ, ինչպիսին հանդիսանում եր ցարիզմը, վոչ միայն հասարակ հանդարարձումն եր յերկրի տընտեսական կյանքի հետամնացության, այլև այդ հետամնացությունը հավերժացնող կապանք եր:

Մեր այս թուուցիկ նկատողությունները ցույց են տալիս, վոր տնտեսական անհավասարաչափության բաղաձի վրա յերևան և դալիս զարգացման քաղաքական անհավասարաչափությունը, վոր նրանք հյուսվում են մեզը մյուսի հետ, դառնում են փոխադարձ կապի և փոխներդարձության մեջ և այդ ամենի հետևանքով՝ մենք ունենք կապիտալիզմի տնտեսական և քաղաքական անհավասարաչափ զարգացման որենք:

Մենք այստեղ մի անգամ ել ընդդձում ենք, վոր հին կապիտալիզմի որոք զարգացման անհավասարաչափության որենքի մասին մենք ունենք Մարքսի վոչ միայն ընդհանուր, այլ և բազմաթիվ ուղղակի ցուցումները. որինակ՝ նա «Հասվելյալ արժեքի թեորիաները» աշխատության մեջ գրում ե. «բայց վորովհետև կապիտալիստական արտադրությունը կարող և զարգանալ միմիայն վորոչ վոլորտներում, վորոչ պայմաններում, ուստի ընդհանրապես անհնարին կլինի կապիտալիստական արտադրությունը, յեթև նա միաժամանակ և հավասարաչափ լիներ բոլոր վորտներում» («Теории приб. стоим.», հատ. II, մաս 2, էջ 197):

Լենինը նույնպես այդ անհավասարաչափության մասին խոսել և շատ անգամ՝ Հետևեֆորմյան շրջանում, — գրում եր նա, — «Արորի և դժբիչի (цеп), էրաղացի և մանվածքային ձևերի—զարգյաճի Ռուսաստանն սկսեց արագ կերպով դառնալ գութանի, կալիլ մեքենայի, շոգեաղացի և մանվածքային շոգեաղարչաների Ռուսաստան... Այս փոփոխության պըոցեսը, կապիտալիզմի բնույթի համաձայն, չի կարող ընթանալ այլ կերպ, քան մի շարք անհավասարաչափությունների և անհամամասնությունների մեջ» («Сочинения» հատ. III, էջ 466):

17

Սակայն չե՞ վոր իմպերիալիզմը վոչ—կապիտալիզմ չե, այլ, ինչպես բազմիցս ընդդձել և Լենինը, նա «հին կապիտալիզմի վրա բարձրացած վերնաշենք» և («Сочинения», հատ. XXIV, էջ

132) : Այդ պատճառով, թեկուզ հենց միայն այս տեսակետից, կապիտալիզմի անհավասարաչափ զարգացման որևէքն ընդհանրապես չի կարող հասունել չլինել և նրան : Սակայն արդարև ընդհանուր դրույթը կարող և բավարարել միայն հասարակական—անասական Փորձացիաների և նրանց որինաչափությունների մեծաֆիլիկ մեկնարանողներին :

Կապիտալիզմը, վորպես հասարակական—անասական Փորձացիա՝ կանգնած չի մեկ կետի վրա, այլ ունի իր ծագման, զարգացման և անկման պատմությունը : Յեղ ահա, յեթե խոսերիալիզմը վոչ—կապիտալիզմ չի, յեթե նա դուրս չի կապիտալիզմից, ապա նա դրս հետ միտսին չի նույնանում ազատ մըըցակցության ժամանակաշրջանի ապակա կոչված կլասիկ կապիտալիզմի հետ : «Մեզերիալիզմը, —գրում եր Լենինը, —կապիտալիզմի հասուն պատմական ստադիան և : Այդ առանձնահատկությունը յերեքն և . խոսերիալիզմն և (1) մոնոպոլիստական կապիտալիզմ . (2) —մակարուծական կամ փոող կապիտալիզմ . (3) —մեռնող կապիտալիզմ («Сочинения», հատ. XIX, էջ 301) : Այս կողմերը հիմք են տալիս համարելու խոսերիալիզմը նոր վորակ, սակայն վոչ կապիտալիզմի նկատմամբ, այլ կապիտալիզմի ներսում, վորն ընդգրկում և հին կապիտալիզմը և խոսերիալիզմը, վորպես տարբերություններ միասնության մեջ, վորպես կապիտալիզմի ընդհանուր վորակի հասուն վորոշիչներ :

Իսկ յեթե կապիտալիզմը կանգնած չի միևնույն կետի վրա, ապա անարամարանական և ուղղակի անհեթեթ կլիներ յեմթադրել, վոր նրա որևէքները չեն զարգանում, չեն ձևափոխում, չեն ստանում արտահայտության նոր վորակ : Չե՞ վոր կապիտալիզմի շարժումը կոնկրետ կերպով արտահայտում և մարմնավորում և իր որևէքների շարժման և զարգացման մեջ : Այս իմաստով, ինչպես չի եարելի մեխանիստորին հակադրել կամ նույնացնել հին կապիտալիզմը և խոսերիալիզմը, ճիշտ նույն կերպ էլ չի կարելի հակադրել կամ նույնացնել կապիտալիզմի անհավասարաչափ զարգացման որևէքն հին կլասիկ կապիտալիզմի և խոսերիալիզմի շրջանում :

Այդ որևէքն խոսերիալիզմի շրջանում նույնն և, բայց և նույնը չի, վորովհետև այստեղ մենք փոփոխություն ենք տես-

նում նրա մեջ: Այստեղ կապիտալիզմի անհավասարաչափ զարգացումն արտահայտվում է ընդհատվողականության հետ զուգորդվող և զրանով իր ներգործության թափը բաղմատականող թուխքավորության ջղաձիգ կերպարանքով, վորին ավելի հանգամանքեն կանդրադառնանք իր տեղում:

Ահա այդ նորը նկատի ունիւր ընկ. Ստալինը, յերբ ասում էր, վոր Լենինը բացահայտեց և ձևակերպեց կապիտալիզմի անհավասարաչափ զարգացման որենքը, իմպերիալիզմին հասուկ պայմաններում: Իսկապես, սովյալ թեզը լիովին համապատասխանում է նրա կլասիկ բնորոշմանը, թե՛ Լենինիդէպ պրոլետարական հեղափոխության և իմպերիալիզմի դարաշրջանի մարքտիզմն է:

Լենինիդէպը բաց է անում կապիտալիզմի որինաչափությունների արտահայտության, առանձնահատկությունները՝ նրա զարգացման ամենարարձը ստադիայում—իմպերիալիզմի շրջանում: Մարքսը և Ենգելսն իմպերիալիզմի շրջանում չադրելով, այդ ուղղությամբ բացի ընդհանուր կոնսուրներ և շարժման տենդենցներ դժելուց, բացի հանճարեղ նախատեսություններից, ուղղակի հնարավորություն չունեին սովելին կատարելու: Նրանց աշակերտները՝ Լենինը և Ստալինը, շարունակելով զարգացնել մարքտիզմը նոր պատմական ժամանակաշրջանում, վեր հանեցին նույնպես վորակային աշն նոր բնորոշումը, վոր ստացավ կապիտալիզմի անհավասարաչափ զարգացման որենքը իմպերիալիզմի շրջանում:

Յերբ հակահեղափոխական Տրոցկին սկսեց բարձրացնել իրեն հատուկ աղճուկը, թե՛ Մարքսն ու Ենգելսը նույնպես գիտեյին այդ որենքը, դա մի սովորական բծախնդրություն չէր Տրոցկու կողմից: Դա մի նոր սովացույց էր նրա մասնողության բուրժուական—մետաֆիզիկական կառուցվածքի, քանի վոր նա հենց զրանով այդ որենքի վերաբերյալ իր զողմատիկ հասկացողությունը հակադրում էր դիալեկտիկական—մատերիալիստական հասկացողությանը: Դա, վերջապես, մի հերթական փորձ էր նրա կողմից իր փաստ՝ մեթոդոլոգիական հիմունքների վրա, նման մի կարևոր կետում, վարկարեկել Լենինիդէպը, ժխտել նրա տեղը և նշանակությունը պրոլետարիատի իդեոլոգիայի և աշ-

խարհայացքի զարգացման գործում, հանուն հակահղափոխական արոցկիղմի:

Յեւ մահա, Տրոցկին, — ռուսական այդ Դոն-կիտտը, ունենալով այսպիսի կեանքատակ, այն բանից հետո, յերբ նա ամեն կերպ աշխատեց անհամասարաչափ զարգացման որենքը զարձնել վոչ պատմական մի որենք վեր Սանչո-Պանսայի՝ Զինովյեվի հետ միասին 15-րդ կուսկոնֆերանսում սկսեց զշտած ինկերով կատարորեն առարկել լենինյան-ստալինյան այդ թեզի դեմ, վոր վերաբերում է անհամասարաչափ զարգացման գործը, ջղաճիգ բնույթի մոնոպոլիստական կապիտալիզմի մասնակ, այդ որենքի ընդհատվողական-թուխքածև արտահայտությանը:

Քէնկ. Ստալինը, — ասում էր Տրոցկին, — ընկել է մի մեծագույն տեսական և պատմական սխալի մեջ (sic! համանորեն այն պատճառով, վոր տեսր-թյունը նա չեր անջրպետում պատմությունից և չեր արտահայտում այնպիսի արատուց, վոչ-պատմական մտտեցում դեպի հասարակական որինաշափությունները, ինչպես մեր կարծեցյալ տեսարանը — Է. Է.)... Կապիտալիզմը, անկասկած, ծայրահեղորեն անհամասարաչափ է զարգանում նաև այժմ՝ բոլոր յերկրներում, սակայն XIX դարում այս անհամասարաչափությունն սովելի մեծ էր, քան XX դարում» (Սղապր. հաշվետ., էջ 524): Նույն էր կրկնում նաև Զինովյեվը. «Ծիր չե, — ասում էր նա, — վոր կապիտալիստական զարգացման անհամասարաչափությունը մինչև իմպերիալիստական դարաշրջանը սովելի փոքր էր» (Սղապր. հաշվ., էջ 573):

Սյուպես վոչ մի բան չի փոխում այն հանգամանքը, վոր յերբ կուսակցությունը փաստեքով նեղը լծեց նրանց, նրանք կոմինտերնի Գործկոմի 7-րդ պլենումում մի քիչ փոխեցին իրենց տոնը, վերջնականապես խճճվելով հակասությունների մեջ, կամ լուսթյամբ զանց առնելով խնդիրը:

Տրոցկու հիշյալ պնդումը յերբեք պատահական համարել չի կարելի, վորովհետև դա լիովին զուգադիպում է վոչ միայն հասարակական որինաշափությունների վերաբերյալ նրա ունեցած մետաֆիզիկական հասկացողությանը, նրա բաղձանքին՝ փոխարինելու լենինիզմը հակահղափոխական արոցկիղմով, այլ և զուգադիպում է իմպերիալիզմի մասին նրա ունեցած եկլեկ-

տիկ կոնցրեսպիտային, վորը հիմնված եր հենց այդպիսի մեթո-
դոլոգիայի և այդպիսի հարիւնների վրաս:

Իմպերիալիզմի արոցկիստական կոնցրեսպիտային եյապես հան-
դում ե այն բանին, վոր չի ընդունում իմպերիալիզմը վոր-
պես կապիտալիզմի հատուկ ստադիա: Բազմական ե ասել, ինչ-
պես ընդգծել ե այդ ընկ. Ստալինը Կոմինտերնի Գործկոմի 7-րդ
պլենումում, վոր արոցկիզմը յերբեք չի վամեցել հասկանալ իմ-
պերիալիզմի անտեսական եյությունը, այն եյությունը, վոր
լենինը նկատում եր ճարաս մրցակցությունը մոնոպոլիայով
փոխարինելու մեջ:

Բայց և այս տեսակետից Տրոցկին չի կարող պարծենալ իր
որիզինալությամը, վորովհետև նա կրկնում եր լոկ կաուցկիս-
կան ցանցաությունները: Ամենքին հայտնի յե, վոր հենց Կա-
ուցկին ապարդյուն կերպով ձգտում եր տերմինաբանական հոդ-
նեցուցիչ խորհրդակցությունները ժխտում խլացնել այդ եյու-
թյունը և վերջիվերջո հրամցնել իմպերիալիզմը վորպես լոկ
քաղաքականություն, այլ վոր թե սոենից առաջ եկոնոմիկա,
կապիտալիզմի վերջին և հատուկ ստադիա: Ըմպերիալիզմը,—
դրում ե Կաուցկին,—նշանակում ե քաղաքական հարցերի մի
առանձին տեսակ, վորոնք նշվեցին կապիտալիզմի նորագույն
Փաղի հետ, սակայն յերբեք նրան չեն գուշադրվում» (Ըմպեր-
իալիզմ», եջ 1):

Մինչև իմպերիալիզմը քաղաքական հարցերի առանձին տե-
սակ» հայտարարելը, վորոնք չեն գուշադրվում նորագույն
Փաղին», հետևապես պատահական են և հատուկ չեն այդ
Փաղին, Կաուցկին կարողացել եր արդեն նորագույն Փաղի վեր-
լուծությունից խուսափել և փաստորեն ժխտել այն վորպես այդ-
պիսին: Այնուհետև պարզաբանելով իմպերիալիզմի իր բնորո-
շումը, նա ասում ե, թե ճերա եյությունն այն ե, վոր բարձր
կապիտալիստական զարգացում ունեցող յերկիրը ձգտում ե
միացնել իրեն մեծ շախով գյուղատնտեսական շրջաններ, ուշա-
դրություն չզարձնելով, թե ինչ տարրերով են բնակված այդ
շրջանները» (նույն տեղում, եջ 2):

Իմպերիալիզմի անտեսական եյությունը ժխտելու նույն վոր-
ձերը մենք տեսնում ենք Կաուցկու նոր ապուլոգետիկ գառան-

ցանքների մեջ՝ Պատմության մասերի ալիստական ըմբռնումը զբոսում:

Սակայն վոչնչով պակաս ջանք չի թափում արդ ուղղությամբ Տրոցկին: Ճե՞նչ բան է իմպերիալիզմը: Դա, —բացատրում է նա, —կապիտալիզմի ձգտումն է վերջ տալ մանր պետությունների գոյությանը (տե՛ս Կոմիտեների III կոնգրեսի սղաղբհաշվ. էջ 42): Ահա քեզ իմպերիալիզմի կաուցիիական բացատրության տրոցկիստական վարիանտը: Յերբ մի անգամ Տրոցկին վճռել է անտեսել իմպերիալիզմի անտեսական ելուձիցանը, վորպես կապիտալիզմի առանձին ստադիա, նա այլևս գործ չունի այն բանի հետ, վոր արդպիսի ձգտում ավելի կամ պակաս չափով հատուկ էր նաև վաղ, նույնիսկ դասական կապիտալիզմին (չե՞ վոր փաստ է, վոր բազմաթիվ մանր պետություններ պրկվեցին անկախությունից և ընդհանրապես գոյության իրավունքից վոչ իմպերիալիզմի շրջանում):

Իմպերիալիզմը պարզապես իբրև «մանր պետությունների գոյությանը վերջ տալու ձգտում» (վորպիսի՜ քննուչ վո՞՞ն — Է. Է.) պատկերացնելու աշպիսի փութաջան ձգտման գեղաբում իդուր է սպասել Տրոցկուց, թե նա կարող է հաշվի առնել այն «մանրամասնիկը», վոր իմպերիալիզմը, ինչպես արդ ցույց տվեց, որինակ՝ համաշխարհային պատերազմը, յերբեմն ինքն է ստեղծում մանր պետություններ, վոր անգամ մեր որերում ճապոնական իմպերիալիզմը իր ունեւորների ավինների ուժով կարողացավ ստեղծել Մանջուր-Գոն:

Չե՞ վոր այդ մոմենտը նույնպես կարված է իմպերիալիզմի անտեսական ելուձիցան, նրա մոնոպոլիստական ընության հետ, վորովհետև այդպիսի անվանական պետությունների ստեղծումը յերբեմն ամենահարմար և եփանաղին վարադուրքն է քղարկելու համար մոնոպոլիստական կապիտալիզմի ամենազարչելի շահագործումը, մասնավորապես, յերբ անհրաժեշտ է մաներել մյուս իմպերիալիստական մրցակցի դեմ:

Սակայն անհրաժեշտ է ընդգծել, վոր Տրոցկին, կաուցիու նման ընորոշելով իմպերիալիզմը, իհարկե, պետք է ընդհանրապես վոչ միայն ուշադրություն չդարձնէր մոնոպոլիստների դերի վրա՝ կապիտալիզմի բոլոր հակաությունները սրելու

գործում, այլ նույնիսկ բանը հակառակ լույսի տակ ցույց տար։
Նա, որինսկ, անհրաժեշտ համարեց դժել այսպիսի հովվերդա-
կան պատկեր՝ մոնոպոլիստների և առևտսայդերների փոխհարա-
բերությունների մասին։ Վնույնիսկ մոնոպոլիստական դրության
մոտ դանվող արեսարը, —ասում եր Տրոցկին, —իր առաջ խըն-
դիր չի դնում յուրաքանչյուր ավյալ մոմենտում ծածկել իր ար-
տադրանքով շուկան ամբողջությամբ։ Ենչտակի վերելքի չըջա-
նում արեսաները թույլ են տալիս հաճախ իրենց կողքին գո-
յություն ունենալու վոչ արեստացած մենարկությունների,
հնարավորություն տալով նրանց ծածկելու ավելացած պահանջը
և այդպիսով ազատելու իրենց կապիտալի նոր վասնդավոր ներ-
դրումներից» (Տրոցկի, «К СОЦИАЛИЗМУ ИЛИ К КАПИТАЛИЗМУ»,
եջ 61)։

Յեվ ահա, յիթե բուրժուազիայի կլոուն Տրոցկին հիշում է
մոնոպոլիստի մասին, ապա նա դրան տալիս է այնպիսի դույն,
վոր այդ հիման վրա կարելի յի ծանոթանալ, տեսնե՞ ինչպես
աչտեղ՝ մոնոպոլիստների բարեսիրտ հաշվողությանը՝ «վաչ-
րենիների» նկատմամբ, սակայն վորևե պատկերացում ստանալ
կապիտալիզմի հակասությունների ուժեղացման մասին մոնոպո-
լիստների ազդեցության տակ — այդ աղվեն յերբեք չի կարելի։

Իսկ Հիրավի՞ մոնոպոլիստների և առևտսայդերների միջև
գոյություն ունի այն հարաբերությունը, ինչ նկարագրում է
Տրոցկին։ Մի կողմ թողնել մոնոպոլիստների իսկական բաղա-
դործությունները՝ ամեն ինչ իրենց հպատակեցնելու, խեղդե-
լու նրանց, վորոնք չեն յինթարկվում, չեն հաշտվում նրանց
ճնշումներին ու կամայականություններին և հորինել նմանորի-
նակ քաղցր հեջիաթներ — սա յե հենց ապոլոգետիկ լարախաղա-
ցության կատարյալ տեսակը։ Տրոցկու այդպիսի բաղադործու-
թյունները յեղակի չեն, վորոնց մեջ չի հիշվում անգամ այն
մասին, վոր հակասությունը մոնոպոլիստների և առևտսայդերնե-
րի միջև մեկն է իմպերիալիզմի ամենախոր հակասություննե-
րից։ Հետևապես, մենք այտեղ դործ ունենք ուղղակի Տրոցկու
մեկ վործի հետ՝ սվաղել մոնոպոլիստի դերը՝ կապիտալիզմի հա-
կասություններն ուժեղացնելու և սրելու գործում։

Այս բոլոր ասածներից հետո, արդարությունը պահանջում

և ասել, վոր Տրոցկին իր ձևով հետևողական է, յերբ ասաջա-
 գրում է այն դրույթը, թե՛ իմպերիալիզմի ժամանակ զարգաց-
 ման անհավասարաչափությունը թուլանում է: Այդ դրույթը
 արամարանական յեզրակացություն է, վոր բոլորում է հասարա-
 կական որինաշարիության վերաբերմամբ ունեցած նրա մեծա-
 Փիզիկ յեղակեաներից, դա ուղղակի շարունակությունն է այն
 գծի, վոր Տրոցկին ասնում է՝ բացասելով այն, վոր իմպե-
 րիալիզմը հանդիսանում է կապիտալիզմի հատուկ ստադիան,
 դա արտահայտություն է իմպերիալիզմի անտեսական ելության
 անտեսման և ապա այն անտեսելի իրողության ջողարկման, վոր
 այդ ելությամբ անհրաժեշտորեն պայմանավորված է կապիտա-
 լիզմի բոլոր հակասությունների անասելի շարիերով սրումն իմ-
 պերիալիզմի շրջանում:

Մի խոսքով հակահեղափոխական Տրոցկին բոլոր գծերով
 աներկիմաստ իր բուրժուա-ապոլոգետիկ դրույթները հակադրում
 է լենինյան անալիզին:

Վ

Լենինը վերոհիշյալ մեջբերման մեջ ցույց տալով իմպերիա-
 լիզմի յերեք առանձնահատկությունները, հենց նույն տեղում
 ավելացնում է, վոր՝ «ազատ մրցության փոխարինովը մոնո-
 պոլիալիզմի իմպերիալիզմի արմատական անտեսական գիծն է,
 նրա ելությունը» («Сочинения» հատոր 19-րդ, էջ՝ 301): Այս
 բանը Լենինն ընդգծում է վոչ միայն «Իմպերիալիզմը և սո-
 ցիալիզմի պարակտումը» հոդվածում, վորից և վերցված է
 ավյալ մեջբերումը, այլ և իր մյուս աշխատություններում և
 բազմիցս՝ կապիտալիզմի բարձր ստադիային նվիրված իր գըլ-
 խավոր աշխատության մեջ, այնինքն՝ «Իմպերիալիզմ»-ում: Նա
 այստեղ դրում է, վոր մոնոպոլիան կապիտալիզմի նորագույն
 ֆազի վերջին խոսքն է, վոր «անտեսական մոնոպոլիայի մեջ
 է ամեն բան», վոր «արտադրության կենտրոնացման հետևանքով
 մոնոպոլիաների առաջ դալն ընդհանրապես հանդիսանում է կա-
 պիտալիզմի զարգացման ժամանակակից ստադիայի ընդհանուր
 և հիմնական որենքը» (Յերկերի ժող. 19-րդ հատոր, էջ՝ 207,
 85):

Մարգարե կապիտալիստական կուսակցման իր տեսութեան մեջ վերլուծելով կապիտալի համակենարոնացման և կենարոնացման հիմունքները և եյուլիոնը, նրանց անխուսափելիութիւնը և անհրաժեշտութիւնը, արդեն դրանով իսկ բանալի ավելց հասկանալու, թե ինչպե՞ս և ինչո՞ւ յե ազատ մրցակցութիւնը փոխարինվում մոնոպոլիստով:— Յուրաքանչյուր կուսակցում, — դրում էր Մարգարե, — դառնում է նոր կուսակցման միջոց: Վարպես կապիտալ դործադրվող հարստութեան զանգվածի մեծացման հետ միասին նա մեծացնում է նրա կոնցենտրացիան առանձին կապիտալիստներին ձեռքում և այդպիսով ընդարձակվում են մեծ չափով արտադրութեան հիմքն ու արտադրութեան սպեցիֆիկ կապիտալիստական մեթոդները» («Кашпир» հատոր I, էջ 497): Իսկ կապիտալի կենարոնացումը վարպես «համակենարոնացում դուժարված կապիտալներին», լրացնում է այդ պրոցեսը նրանով, վոր վոչ միայն ուժեղացնում է արտադրական միավորների անը և չափը, այլև կրճատում է իրար դեմ մրցող կապիտալիստներին թիվը:

Լենինը նախ և առաջ հենց արտադրութեան համակենարոնացման մարգարեյան ուսմունքի հիման վրա բաց արեց մոնոպոլիստների անհրաժեշտ ծագման արմատները: Նա ցույց ավելց, վոր մոնոպոլիստի դիտարկումը լծակը հանդիսանում է կապիտալիստական արտադրութեան համակենարոնացումը, վորովհետև վերջինս իր զարգացման վորոշ աստիճանի վրա չի կարող ընդհուպ չմտնեցնել մոնոպոլիստին, քանի վոր նախ՝ ուժեղ համակենարոնացման բաղաչի վրա առաջ յեկած հեղաշարական ձեռնարկութիւնների համար հեշտ է իրար հետ համաձայնութեան դալ և յերկրորդ՝ ձեռնարկութիւնների խոշորացման և նրանց արտադրութեան չափերի ընդարձակման հետ հենց սերտորեն կապված են մրցակցութեան պայքարի դժվարութիւնները և տեղեկեցը՝ դեպի մոնոպոլիստները:

Լենինը սպասելի կերպով հիմնավորելով այն ճշմարտութիւնը, վոր մոնոպոլիստների, կապիտալիզմի վերջին աստադիստի այդ կարևորագույն յերևույթի առաջացման պահնախոր հիմքը հանդիսանում է հենց արտադրութեան համակենարոնացումը, դրանով իսկ ջախջախեց Հիլֆերդինգի և Բնկ. փորձերը՝ այստեղ

ևս առաջ մղելու իրենց մաշված փոխանակային (МЕНОВАЯ), կոնցեսսիան: Փաստ չե՞ք միթե, վոր Հիւլիոսիդինը նույնիսկ իր Վիճիմանտական կապիտալը—ուս չի ել մտածում ընդդէմէլ, վոր կապիտալիստական արտադրութեան համակենարոնացման դարդացման վորոչ առաջնանով եւ անհրաժեշտորեն պայմանավորվում մոնոպոլիաների առաջացումը: Ընդհակառակը, նա իր բացատրութիւններէ մեջ փոխանակային և այլ միջանկյալ հարտըրութիւններէ վրա յի բեւտում իր ուշադրութիւնը: Այդ միանգամայն հասկանալի չե, յեթե նկատի ունենանք ռենեզատներին ղեկավարող ձգտումը: այն ե՞ իմպերիալիզմը կարել կապիտալիստական արտադրական յեղանակի զարգացումից՝ վորպէս արտաքին մի պատահականութիւն, այլ վոչ թե վորպէս իմանենաւ անհրաժեշտութեան վրա հենված ետապ, կապիտալիզմի զարգացման վերջին ետապը:

Լինինը կապիտալիստական արտադրութեան համակենարոնացումը դիտելով վորպէս ամենախոր հիմքը մոնոպոլիաների առաջացման, չեր անտեսում, այլ այդ Փոնի վրա արտեքսվորում եր նաև մյուս մոմենտներէ նշանակութիւնը: Նա ցույց եր տալիս բանկերի դերի փոփոխութիւնը, յերբ նրանք հանդես դառնով արդեն վոչ վորպէս սոսկական միջնորդներ, այլ վորպէս Փոնանտական կապիտալի ոլիգարխներ, իրենց արդիցութիւնն ու իշխանութիւնը տարածում են բազմաթիւ խոշոր մեծարկութիւններէ վրա և կոթնած սնտեսական այդ ուժին, նույնիսկ դառնում են բուրժուազիայի պետական որդանի տնորինողներ: Այնուհետև, նա ցույց ե տալիս դարդութային քաղաքականութեան հիմունքներէ մեջ արձանադրվող այն նորութիւնը, յերբ աշխարհը բաժանված—վերջացած լինելու պայմաններում, վորպէսդի կարելի լինի ապահովել հումութի աղբյուրներով և կապիտալի մեծնաու արտածութեամբ ու դործադրութեամբ, կենսական անհրաժեշտութիւնն և դառնում մենաշնորհ կերպով իշխելու դարդութներում:

Մարքսը և Ենգելսն ականատես եյին լոկ այն անցման շրջանին, վորը տանում եր դեպի կապիտալիզմի զարգացման մեջ տեղի ունեցող այդ նոր տեղաշարժերի բյուրեղացումը, իսկ այդ շրջանի մանրամասն անալիզը վիճակվեց տալ նրանց լափազույն

աշակերտներին՝ Լենինին և Ստալինին։ Յեզ Իսկապես, Լենինը և Ստալինը բազմակողմանիորեն բացահայտելով կապիտալիզմի բարձրագույն ստադիայի զվերջին խոսքին—մոնոպոլիստայի եյու-թյունը, լուսարանեցին, թե ինչո՞ւ մոնոպոլիստական կապիտալիզմը պետք է վճռական նշանակութիւնն հաղորդեր զարգացման անհամաարաչափութեան որենքին և այդ ամենից հանեցին անհամարժեքագոր յեղբակացութեանն եր միջազգային պրոլետարիատի պայքարի ստրատեգիայի և տակտիկայի համար։

Մենք ցույց տվինք, վոր կապիտալիզմի անհամաարաչափ զարգացման որենքը չպետք է դիտվի կապիտալիզմի հիմնական հակասութեան, այն է՝ արտադրութեան հասարակական բնույթի և մասնավոր-կապիտալիստական յուրացման միջև յեղած հակասութեան ու դրանից բխած մյուս հակասութեանն եր հետ ունեցած կապերից դուրս, վորովհետև այդ որենքն ինքը հանդիսանում է զվերջին հաշիվով կապիտալիզմի առ հիմնական հակասութեան կոնկրետ արտահայտութեանն եր մեկը։ Յեզ յեթև առ առ պետ է, իսկ դա իսկապես վոր առ պետ է, ապա ինքնըստինքեան հասկանալի յե, վոր արտադրութեան հասարակական բնույթի և կապիտալիստական յուրացման միջև գոյութեան ունեցող հիմնական հակասութեան ուժեղանալը և սրվելը չի կարող անհետևանք անցնել կապիտալիզմի անհամաարաչափ զարգացման որենքի համար և չի կարող իր հերթին այդ որենքի արտահայտութեան մեջ առաջ չքերել ուժեղացում ու սրում և բնդհանրապես վորակային փոփոխութեան։

Այդ պատճառով, վորպեսզի ճիշտ հասկանանք կապիտալիզմի անհամաարաչափ զարգացման որենքի մոդիֆիկացիայի հիմունքներն իմպերիալիզմի շրջանում, կարևոր է պարզել, թե ինչո՞ւ և ի՞նչպես մոնոպոլիստական կապիտալիզմը պետք է անհրաժեշտաբար ուժեղացնի և սրի կապիտալիզմի հիմնական հակասութեանը և նրանից բխող մյուս հակասութեանն եր։

Մարքսն արդեն ճիշտապես—ի I հատորում սպառնի կերպով ցույց տվեց և պարզեց համակենարոնացման դերը հանրայնացման պրոցեսում։ Արդյունաբերական ձեռնարկութեանն երի շափերի տեղ,—գրում է նա,—ամենուրեք յեղակետ է ծառայում շատերի համատեղ աշխատանքն ալիլի բնդարձակ յա-

մերով կազմակերպելու համար, ավելի լայնորեն զարգացնելու համար նրա նյութական շարժող ուժերը, այսինքն՝ արտադրութեան զատ-զատ և հետամնաց պրոցեսները պրոդերեսիվ կերպով զարմնելու հասարակականորեն միավորված և գիտականորեն զեկավարվող արտադրութեան պրոցեսներ («Капитал», հատոր 1, էջ 499) :

Յեւ ան մոնոպոլիան ծնվելով բարձր զարգացած՝ կոնցենտրացիայի հիման վրա, ընդգրկելով գերազանցապես գլխահաները, իր հերթին ավելի շատ և ընդարձակում իր այդ հիմքը, ասել է թե՛ կոնցենտրացիան չեղած չափերի յե հասցնում :

Մենք նպատակ չունենալով մանրամասն իլյուստրացիա կատարելու այս հարցի վերաբերյալ, բերենք միայն մի քանի թվեր ընդհանուր գաղափար կազմելու համար կոնցենտրացիայի չափերի մասին : Գերմանիայում 1925 թվականին կային հինգ հազար և ավելի բանվորներ ունեցող 66 մեծարկություններ, վորոնց մեխանիկական շարժիչները 2 անգամ ավելի կարողություն ունեյին, քան 1,6 միլիոն մանր մեծարկությունների շարժիչները՝ միասին վերցրած : ԱՄՆ-ում նույն թվին 1000-ից ավելի բանվոր ունեյին 996 մեծարկություններ, վորոնց մեխանիկական շարժիչների կարողությունը կազմում էր 12 միլիոն միու ուժ, մոտավորապես 2/3-ը Գերմանիայի վողջ արդյունաբերութեան մեջ յեղածի :

Իսկ ի՞նչ է նշանակում համակենտրոնացման այսպիսի աստիճանը, յեթե վոչ, հանրայնացման պրոցեսի վիթխարի աճում և արտադրութեան հասարակական քնույթի ավելի ուժեղ ընդգծում՝ կապիտալիստական յուրացման անձեռնմխելիութեան պայմաններում :

Այստեղ շնորհիվ մեծարկությունների և նրանց արտադրութեան խոշոր չափերի, չափազանց ընդարձակվում են աշխատանքի ավելի հմուտ և համաձայնեցրած կազմակերպման, արտադրական պրոցեսների սացիոնալացման և տեխնիկական դյուտերն ու կատարելագործումները ավելի լավ և արդյունավետ հիմքերի վրա դնելու հնարավորությունները : Ձի կարելի է խառնել, վոր կոնվեյերային սխառե՞ր, վորն իր կապիտալիստա-

կան գործադրութեամբ դարձել և բանվորներէ քրտինքը քամելու սարսափելի միջոց՝ շահալիս կերպով կարելի չե ողտադործել լուկ ամենախոշոր ձեռնարկութեանն երում: Հետո, միայն մոնոպոլիստական դիկտանտներին և մատչելի լայն ենթագո-գին-վածութեանը և գիտութեան ու տեխնիկայի այնպիսի հրաշալիքներէ գործադրութեանը, ինչպիսիք են ըլլում ինչոք, շտենկել-լայն մամլիչ զարդարչու և այլն. միայն այդպիսի ձեռնարկութեանն երկ կարող են նախաձեռնել այնպիսի համարձակ փորձերի, ինչպես որինակ մարտենյան յեղանակի կերտաման փոխարեն քիմիական թթվեցման միջոցով մետաղ ստանալը: Ավելացրեք այդ ամենին մոնոպոլիստական դիկտանտներէ ձեռքում կենտրոնացած հանգամայրերի և նրանց շահագործման հետանկարներէ հարջտաման կազմակերպումը, վորակյալ բանվորական և ինտենսիվական ուժերի դերագանց չարփով կենտրոնացումն ու ողտադործումը դիկտանտներում և այս ամենի Ֆոնի վրա համալխարհային շուկայի դերի անհամեմատ բարձրանալը, և այն ժամանակ կարելի կլինի պատկերացնել, թե ի՞նչ աստիճան պարզ և դժարգրվում արտադրութեան Հասարակական բնույթը կապիտալիստական յուրացման պայմաններում և, հետևապես, ի՞նչ աստիճան սրվում և կապիտալիզմի այս հիմնական հակասութեանը: Արտադրութեանը, — դրում և լինինը, — դառնում և հասարակական, ըայց յուրացումը մնում և մասնավոր: Արտադրութեան հասարակական միջոցները մնում են փոքրաքանակ մարդկանց մասնավոր սեփականութեանը: («Сочинения», հատ. 19-րդ, եջ՝ 89):

VI

Լինինը խոսելով այն մասին, վոր պատ մրցակցութեան տեղի տալը մոնոպոլիայի առաջ, վերջինովս փոխարինվելը հանդիսանում և իմպերիալիզմի անտեսական ելութեան, բնորոշելով իմպերիալիզմը հենց մոնոպոլիայով, միտամանակ միշտ առանձնապես ընդգծել և մոնոպոլիայի ահա այս կապիտալիստական բնույթը, յերբ դա վրչ միայն չի վերացնում կապիտալիզմի հիմնական հակասութեանը, այլ ընդհակառակը, այդ հակասութեանն ուժեղացնում և և սրում: Յեթե կապիտալիստա-

կան յուրացումը մնում և իր լիակատար ուժի մեջ, ապա ազատ մրցակցությանը փոխարինող մոնոպոլիան անխուսափելիորեն հանդես և դալիս վոչ միայն վորպես հեռանալ, արդյունք մըրցակցության, այլև վորպես յեյակեա և սկիզբ մրցակցության նոր և ել ավելի կատարելի ձևերի, լուծելու համար կապիտալի «դորդյան հանդուցը», այսինքն՝ վճռելու համար այն, թե վո՞ր մոնոպոլիատը կամ մոնոպոլիատների վո՞ր խումբը պետք և անմիջական արտադրողներից ըստ հնարավորին շատ հավելյալ արժեք քամի և սեփականացնի:

Մարքսը Պրուդոնի հետ ունեցած պոլեմիկայում հանճարեղ կերպով նախատեսեց մրցակցության և մոնոպոլիայի այս դիտլեկտիկան: «Պրակտիկ կյանքում, — գրում և նա, — մենք հանդիպում ենք վոչ միայն մրցակցության, մոնոպոլիայի և նրանց անտառանդմիտին, այլ նույնպես նրանց համադրությանը, վորը վոչ թե Ֆորմուլ և ,այլ շարժում: Մոնոպոլիան մրցակցություն և առաջացնում, մրցակցությունը՝ մոնոպոլիա: Մոնոպոլիտաները մրցակցում են իրար հետ, մրցակիցները դառնում են մոնոպոլիտաներ... Համադրությունն այն և, վոր մոնոպոլիան կարող և դիմանալ լուկ մշտական մրցակցության պայքար մղելու շնորհիվ» («Нипцета философии», եջ՝ 133):

Նույն միտքն և նա արտահայտում Աննենկովին ուղղած իր նամակում: Այստեղ Մարքսն ընդդժում և, վոր մրցակցության և մոնոպոլիայի այս փոխադարձ անցումը և փոխադարձ ներթափանցումը կապիտալիզմի համար զստեղծում և ավելի դժվարին և ավելի խճճված դրությունն» (նույն տեղում, եջ՝ 166): Հենց այդպիսի դիտլեկտիկական վուզով և ներժժված մոնոպոլիայի լենինյան անալիզը:

Լենինն անողոք կերպով խարազանում և մերկացնում եր նրանց, ուվքեր փորձում եյին հաշվի չառնել իմպերիալիզմի իրականության, վոչ թե առերևութային ու մտացածին, այլ կոնկրետ իրականության բազմակողմանիությունը, բազմերանդությունը և հակասականությունը: Այդպիսի փորձերով, ինչպես հայտնի յե, քիչ ջանք չի թափել ընկեր Բուխարինը, դեռ, որինսկ, կուսակցության համար նոր ծրագիր կազմելու

չուրջը տեղի ունեցող դիսկուսիայի կապակցութեամբ: Գծահան կերպով արտույտաւի վերածել, գունավորել խմբերիալիզմի, խմբերիալիստական մոնոպոլիայի առանձին կողմերը, դրա հիման վրա հորինել մաքուր խմբերիալիզմի միբաթ,—եւ ուրիշ ի՞նչը կարող եւ ավելի վոչ դիտական, հակամարտիստական լինել, քան խմբերիալիզմի հակասական իրականութունը պճնազարգող այս անասնձ արատրակցիան:

Խմբերիալիստական ամենահասունացած եւ ամենաթիպիկ յերկրում իսկ մոնոպոլիստական կապիտալիզմը չի կարող բոլորովին արմատախիլ անել ազատ մրցակցութունը վորոշ ճյուղերում, եւ ինչպես դրում եւ Լենինը՝ «մոնոպոլիաներն անելով ազատ մրցակցութունից, չեն վերացնում այն, այլ գոյութուն ունեն նրա վրա եւ նրա հետ միասին, զբանով ծնելով մի շարք հատկապես սուր հակասութուններ, բաղխումներ, կոնֆլիկտներ» («СОЧИНЕНИЯ», հատ. 19-րդ, էջ 142):

Խմբերիալիզմը չվերացնելով մրցակցութեան եւ մոնոպոլիայի հակադրութունների միասնութունը, հատուկ կերպարանք եւ տալիս նրանց փոխադարձ ներթափանցմանը, յերբ առաջին սղան եւ քաշվում ամենա՝ բեշավոր մրցակցութունը մոնոպոլիստական միավորումների միջև, յերբ ավելի քան տեղին եւ Մարքսի վերահիշյալ նկատողութունը, թե՛ մրցակցութեան եւ մոնոպոլիայի դիալեկտիկան միայն ավելի յի դժվարացնում եւ խճճում կապիտալիզմի գործերը, յերբ քաղորդներով խորանում եւ սրվում կապիտալիստական արտադրական յեղանակի անիշխանական բնույթը, քառասյութունը: Պարզ եւ, վոր առաջինի պայմաններում խոսք անգամ չի կարող լինել կապիտալիզմի դարգացման անհավասարաչափութեան նվազման կամ թուլացման մասին:

Յեւ յիթե այնուամենայնիւ Տրոցկին salto-mortale-ով փնտում եր թուչել արդ պայմանների վրայով, հավաստել, վոր թուլանում ե կապիտալիզմի զարգացման անհավասարաչափութունը, արդ արգեն վերարերում ե ազդողեաթիկ լարախաղացի խիստպատակի տարողութեանն ու կարողութեանը:

Մենք խոսեցինք անող հանրայնացման եւ նրա մոնոպոլիստական ձևի մասին, վորպես բարձր կեաթի՝ հիմնական հակա-

սուբյան զարգացման: Իսկ դա, իհարկե, չի կարող վերին աստի-
ճանի անհավասարաչափութուն շտայնել մի կողմից բարձր
չափերով կենտրոնացած և հանրայնացած մոնոպոլիտական
ձեռնարկութունների, իսկ մյուս կողմից՝ «վայրենի» ձեռնար-
կութունների զարգացման մեջ և շխորացնել նրանց միջև ան-
զուսնղը (վորից այնպես քնքշորեն հրատարվում է Տրոցկին), յե-
թե նկատի ունենանք, վոր, ինչպես գրում է Լենինը՝ «ժառուր
խմելերիայիցմն առանց կապիտալիզմի հիմնական բազայի յեր-
բեք գոյություն չի ունեցել վոչ մի տեղ, գոյություն չունի և
յերբեք գոյություն չի ունենա» («Сочинения», եջ՝ 131):

Այս իհարկե, խնդրի դեռ մի մասն է, վորտվհետև կենտրո-
նացման պրոցեսում ընդհանրապես նկատվում է անհավասարա-
չափություն: Իսկ ի՞նչ է քղիտում նրանից, վոր ամենալայն կոն-
ցենտրացիան և բազմակողմանի հանրայնացումը կամ այլ կերպ
ասած՝ այնպես շոշափելիորեն արտահայտված արտագրության
հասարակական բնույթը հանդես է դալիս մոնոպոլիայի ձևով:
Այս հարցը մեզ նկատել է տալիս, վոր արագ աճը և նեխումը
մոնոպոլիայի մեջ յերկու ընդդիմադիր տենդենցներ են, վորոնք
սերտորեն կապված են ձևի և բովանդակության պատակտման
մեր մտանանշած խորացման հետ և, ալելին, պայմանավորված
են վերջինով, վորը հոմանիչ է կապիտալիզմի հիմնական հակա-
սության սքմանը:

Մարքան աչքի առաջ ունենալով ընդհանրապես աշխատանքի
միջոցների գործադրության կապիտալիտական ձևը՝ գրում
էր.— «Մի կողմից այն հանդամանքը, վոր հիմնական կապի-
տալի դանդվածը ներդրվում է գործի մեջ վորոշ բնական ձևով
և պետք է գոյություն ունենա այնտեղ կյանքի վորոշ միջին
ժամկետ, պատճառ է դառնում, վոր մեքենաները և այլն
մտցվին միայն աստիճանաբար և այդ պատճառով արդելք են
հանդիսանում աշխատանքի կատարելագործված միջոցների ա-
րագ և համատարած գործադրության: Բայց մյուս կողմից՝
մրցակցության ստանձնապես վճռական հեղաշրջումներին ու-
ղեկցող պայքարն ստիպում է փոխարինել աշխատանքի հին մի-
ջոցները, դեռևս, մինչև նրանց բնական մահը, աշխատանքը նոր
միջոցներով» («Капитал», հատ. 2-րդ, եջ՝ 142):

Մարքան այստեղ արդարև ընդդրում է, վոր աշխատանքի միջոցների դործադրության կապիտալիստական ձևի հետ կապված է նոր տեխնիկայի, կատարելագործված մեքենաների անհավասարաչափ դործադրությունը: Յեթև մրցությունը կարող է մտցնել վորոշ ուղղումներ այս անհավասարաչափության մեջ, պարտադրելով կատարել մշտական կապիտալի վաղաժամ վերակառուցում, ապա այդպիսով վերջին հաջվով ընդարձակում է անհավասարաչափության դաշտը, վորովհետև մշտական կապիտալի յուրաքանչյուր արժատական վերակառուցում ավելի է ավելի կրճատում է նրա ճկունությունը և առաձգականությունը նոր հեղաշրջումների անհրաժեշտության հանդեպ, հեղաշրջումներ, վորոնք չոխում են արտադրության կապիտալիստական յեղանակի տեխնիկական հիմքի հեղուխոխական բնույթից:

Աշխատանքի միջոցների կապիտալիստական դրության տրվյալ ատրիբուտն առանձնապես ցայտուն կերպով արտահայտվում է մոնոպոլիստական կապիտալիզմի ժամանակ: Մոնոպոլիստները ծնվելով մրցակցության փոթորկում, հենվում են նույնպես մրցակցության վրա, վորպեսզի հաղթահարեն իրենց մրցակիցներին, վորպեսզի վերջնականապես պահեն իրենց ձեռքում և հնարավորության չափ ավելի ընդարձակեն դերաշահույթի մոնոպոլիստական տիրապետության դատիներն ու աղքատները: Նրանք այդ մրցակցության ճշման տակ ստիպված են այս կամ այն չափով դիմելու արտադրողական ուժերի, տեխնիկայի զարգացման հակառակ հնարավորությունների ոգտադործմանը, վորոնք (հնարավորությունները) ներփակված են արտադրության հասարակական բնույթի մեջ, վորը, ինչպես ասինք, մոնոպոլիստական կապիտալիզմի ժամանակ ավելի յե շեշտվում: Այստեղից էլ առաջ է դալիս բլյումինդի, ստանկոմբինատի և այլ կատարելագործված միջոցների դործադրության պրակտիկան, այստեղից էլ կյանքի յե կոչվում հռչակված Փորդիզմը և այլն: Ահա ի՛նչի մեջ է արտահայտվում մոնոպոլիստի տեղեկացներից մեկը:

Իսյց բանն այն է, վոր այդ բոլոր կատարելագործություններն անխուսափելիորեն կապված են հիմնական կապիտալի հակառակական ուռճացման հետ, վորպիսի հանդամանքն ընդ-

Հանրապետ չի կարող վորոշակի կերպով չկապել ինվեստիցիա կատարողների ձեռքերը, վորի մասին Մարգար վերոհիշյալ մեղքերման մեջ մատնացույց և անուժ. իսկ մենաշնորհային դրու-թյունն ուղղակի մղում և առաջ՝ բերում Հանգչելու դասինների վրա, արասհայտելու արդեն այլ տեղեկաց, ուրիշ խոսքով՝ նե-խում: Վերջինս ինքը հանդես և դալիս արդեն վորպես մրցակ-ցության հասուկ ձև, յերբ նեխվող մոնոպոլիաներն ամեն կերպ կաշկանդում են արժեքավոր տեխնիկական-ապրոնայիզատորա-կան նորամուծությունների գործադրությունը, յերբ բազմաթիվ նոր դյուտերի իրավունքը (պատենտը) դնում են մոնոպոլիտո-ները և թողնում անգործադրելի, վորպեսզի գրկեն իրենց մըր-ցակիցներին դրանք ոգտազործելու Հնարավորությունից:

Չխոսելով Լենինի «Իմպերիալիզմ» դրքում բերած Հանրա-ծանոթ որինակի մասին (Ուլենսի շիշ պատրաստող մեքենայի պատենտն անողապործելի թողնելը), Հենց բավական և միայն նշել ժամանակակից այնպիսի փաստեր, ինչպես որինակ՝ սինթե-տիկ բենզինի արտադրության խափանումը. (պատենտը դնել և Գերմանիայում «Մասնաշարս Ոյլը» և դրել մահուկի տակ), սին-թետիկ կաուչուկի արտադրության գործի արգելակումը (չի միջի ալլոց դա այն ժամանակ, յերբ սովյալ պրոբլեմն արդեն վճռված և ՍՍՀՄ-ում), քիմիական միջոցներով մեռաղներ պատրաստելու Հոյակապ դյուտը լայնորեն գործադրելու ապարիզում Հանդես բերվող ձգձգումները և այլն, և այլն:

Նեխման այս ձևը սակայն, յերբեք չի կարող դառնալ մըր-ցակցության միակ և բացարձակ ձևը, վորովհետև նա միայն հակադրվելով արատաբողական ուժերի զարգացման միջոցով մրցակցության ձևին՝ ստանում և մրցակցության հասուկ ձևի նշանակություն: Չե՞ վոր պեսք և լինի անմիջական սպառնալիք նոր կատարելագործություններ մացնելու ուղղությամբ, վոր-պեսզի ձգտում առաջ դա խանգարելու, արգելակելու և դժվա-րացնելու դրանց իրագործումը: Ընդհանրապես ասած, ինչպես դրում և Լենինը՝ շարատադրության ծախքերն իջեցնելու տեխնի-քական բարելավումների գործադրության միջոցով շահույթը բարձրացնելու Հնարավորությունը գործում և Հոգուս փոփո-խության» («Сочинения», հ. 19-րդ, էջ՝ 151):

Մյուս կողմից, վոչ մի մոնոպոլիա չի կարող յերաշխալորել իր դրած արգելակների անհաղթահարելիութունը:

Այստե՞տրիային շարժած Ծորդին դեմ է կանգնած շարժած Մորզանը, մի այլ այստե՞տրիային Ֆիլմայի՝ Ջեննեբալ Մոտորսի՝ աներն ու անորենը, վորը չի կարող սառնասիրտ դիտել, թե ինչպես իր հակառակորդը դրպանում է հակայական մենաշնորհային ոգուաներ: Այն ժամանակ, յերբ Ծորդը պատրաստվում է ինքնարաջական ներհնել՝ նրան խտում է Մորզանը հենց նրա դեմքով, մոխտդրելով Ֆորդիդմն իր Ջեննեբալ Մոտորսը՝ արդեն այնպիսի եյական բարելավումներով, վորոնց շատ դժվարություններով կարող է հետևել Ծորդը, հակայական ներդրումներով կապված վոտ ու ձևով: Դրանով էլ Մորզանը շատ կարճատև է դարձնում Ծորդի զմեղքամիտը:

Անդլիայում պողպատի արտադրության մոնոպոլիսաները, վորպեսզի արժեքազրկեն իրենց հին, խոշոր կապիտալ ներդրումները պողպատի ձուլման պուղլիկոյան և բեսսեմերյան յեղանակների կիրառման գործում, յերկար ժամանակ աշխատում էյին դիմադրել բաղիայան կոնվերտերներին գործադրությանը, վորը հնարավորություն եր սայլիս խոշոր շտխով եժանացնել պողպատի արտադրությունը: Այնինչ, գերմանացի պողպատ արտադրող նորելուկ մոնոպոլիսաները, վորոնց ուսներին չեր ծանրանում պուղլիկոյան և բեսսեմերյան բեռը, վոչ մի դժվարություն չկրեցին գնալ հոսանքի դեմ և վերցնել ու գործադրել բաղիայան կոնվերտերներն ու այդպիսով ջախջախել պուղլիկոյան ու բեսսեմերյան յեղանակին կառչած՝ իրենց Անդլիայի կոլլեկտիների համառությունը:

Յեւ յեղակի չեն այնպիսի վտասեր, յերբ արտադրողական ուժերի գարգացումն առաջ մղելու ձևով մրցողները ծանծաղուսի մյրա յեն նստեցնում ենխման ձևով մրցողներին:

Դժվար չե այս սահնի մեջ նկատել անհամաարաչափ գարգացման չափազանց ուժեղանալը և նրա թոխչաձև բնույթը: Այլ կերպ՝ ինչպե՞ս վորակել այնպիսի վտաս, յերբ հենց մեր նշած հանդամանքների ուժով՝ ամենագրեղ մոնոպոլիան սրընթաց աճից հետո սկսում է նեխվել, իսկ մի այլ մոնոպոլիա չանցնելով ստալինի գարգացման աստիճաններով, հան-

կարծ վոչ միայն հասնում, այլև անցնում և նրանից: Իսկ դա հնարավոր և լինում այն պատճառով, վոր վերջինս վոչ թե պարզապես վերաբառադրում և նրա ամենաբարձր աստիճանը, այլև վերաբառադրում և դուրս դալով նրա բացերը և ավելացնելով նոր առավելություններ, վոր նա ոգավելով տեխնիկայի մեջ հաճախակի դարձող հեղաշրջումներով, մտցնում և այսպիսի հասարակադործություններ, վորոնց դործադրումը հսկայական կապիտալ ներդրումներով իրենց ձեռքերը կարճեցրած ներսվող մոնոպոլիաների բանը չէ:

VII

Այն ամենը, ինչ բնորոշում և առանձին մոնոպոլիաների շարժումը, խհարհի, չի կարող իմպերիալիզմի ժամանակ հաստակ չլինել ընդհանուր առմամբ ազգային-տնտեսական մասսիվների շարժմանը: Չե՞ վոր առանձին մոնոպոլիաները կախված չեն ողի մեջ, այլ զարգանում են այս կամ այն յերկրում և բանկերի հետ համահելու միջոցով իրենց որբիտի մեջ առնելով բուրժուական պետությունը, դերիչխող դիրք են դրավում ամյալ յերկրի եկոնոմիկայում և իրենց գրոշմն են դնում նրա շարժման ամբողջ ընթացքի վրա: Իսկ այստեղից ել մոնոպոլիայի յերկու տեղեկեցները — արագ անը և նեխումը՝ վարպես արտահայտություն անհավասարաչափ զարգացման ուժեղացման, նրա ընդհատվողական-թրջիչքածև բնույթի—չեն կարող չունենալ ազգային-տնտեսական կերպարանք:

Այսպես որինակ՝ այն ժամանակ, յերբ վերջին տասնամյակներում իմպերիալիստական Անգլիան արտահայտեց դերազանցապես նեխման, անհավասարաչափ զարգացումը որող ընդհատվողականության տեղեկեցներ, այդ նույն ժամանակ այսպիսի համեմատաբար յերիտասարդ իմպերիալիստական յերկիր, ինչպիսին և Գերմանիան, հանդես բերելով արտադրողական ուժերի արագ անման ուժեղ տեղեկեց՝ կատարեց այսպիսի թուխք, վոր նախքան պատերազմը ստեղծեց այդպիսով վտանգավոր սպառնալիք Անգլիայի համար:

Այս տեսակետից, յերբեք եպիդոլիկ չե մեր վերև բերած փաստը, յերբ բազիսային կոնվերտերը յերկար ժամանակ հալածվելով Անգլիայում, ընդհակառակը՝ Գերմանիայում դառնում

և ջերմ ընդունելութուն, վորովհետև այդ փաստը հանդիսա-
նում ե ընդհանուր ասմամբ այդ յերկու յերկրներէ հակադիր
տենդենցներէ մասնակի արտահայտութուն:

Բայց շատ դուրսիկ կլինեն և ուղղակի ճիշտ շեր լինի փնտուել
վորորչակի սահմանադիժ այդ յերկու տենդենցներէ միջև և վե-
րադրել մեկ յերկրին՝ նեխման համատարած գիծ, իսկ մյուսին՝
ած: Չե՞ վոր այնուամենայնիվ, նույն Անդլիայում, որինակ,
հետագատերազմյան շրջանում պետութւյան որչնությամբ քիչ
փորձեք չարվեցին ռացիոնալիզացիայի յենթարկելու խիստ կեր-
պով հետ մնացող քարածխի արդյունաբերութւյունը և չի կա-
րելի ասել, վոր ձեռք ասնոված միջոցները ապարդշուն անցան:

Ուտաի և խոռք կարող ե լինել միայն տենդենցի մասին,
տվյալ յերկրի և տվյալ ժամանակաշրջանի համար բնորոշ տե-
ղենցի մասին: Մանավանդ վոր նեխումը չի հանդում լոկ ար-
տադրողական ուժերի զարգացման արհեստական կաշկանդման,
այլ արտահայտում ե նաև, որինակ, դրա ուժեղացման դու-
րակցող պարադիտիզմի մեջ:

Ամենայնիբասարդ իմպերիալիստական պետութւյունը՝ Ամե-
րիկայի Միացյալ Նահանգները՝ առանձնապես աչքի ընկան
զարգացման արագ և թռիչքածև տեմպով: Բայց սա արդյոք
նշանակո՞ւմ ե, վոր այստեղ մենք դորժ ունենք լոկ աճման տե-
ղենցներէ, այլ վոչ թե դրա հետ մեկտեղ նաև նեխման տենդենց-
ներում հետ: Իհարկե, վոչ: Յերբ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգ-
ներում ամենակարող «Յորդը» հենց այդ ամենակարողութւյան
շնորհիվ սկսեց նեխման տենդենցներ արտահայտել և այդպիսով
յենթակա դառնալ «Ջեներալ Մոտորսի» հարվածներին, յերբ նա
ժամանակակից տնտեսական ճգնաժամի կապակցությամբ ավտո-
մորիլային մասերի արտադրութւյունը բարձր տեխնիկայի վրա
կառուցված զիգանաներից փոխադրեց մանր ձեռնարկութւյուն-
ները, ապա այս, ինչպես և նման այլ փաստերը վկայում են, վոր
չի կարելի մի համատարած գիծ ընդունել նեխման կամ աճի հա-
մար, թեև չի կարելի թխտել, վոր ԱՄՆ-ն իրենց արտադրողա-
կան ուժերի զարգացմամբ դնում են առաջ՝ վոչ միայն Անդլիտ-
յից, այլև Գերմանիայից: Իսկ դա նշանակում ե, վոր, ինչպես
ընդգծել են Ղենինը և Մտալինը, նեխման տենդենցի բուն արտա-

Հայտութեան մեջ նկատուած և անհավասարաչափութիւն և նրա ուժեղացումը:

Առաջիկ ևս իրականութեան անթույլատրելի աղավաղում կլինի, յեթե ընդհանրապես ամբողջ իմպերիալիզմի համար վերական արտոլլուտ դիտմի այդ յերկու տենդենցներից վորևե մեկը, վոր միայն աճման, այլև նեխման տենդենցը:

Բոլորին Հայտնի յե տրոցկիտական պրոզնոզը Համապարփակ ստաղնացիայի մասին: «Յեկրոպայի արտադրողական ուժերը, — գրում և Տրոցկին, — դադարել են աճելուց... մենք ունենք ստաղնացիա» («ПЛАН. ХОЗЯЙСТВ.» 1925 թ. № 6, էջ՝ 76): Իսկ մի այլ տեղ նա խոսում և ընդհանրապես ժամանակակից կապիտալիզմի ստաղնացիայի մասին: Այդ իր պրոզնոզի հակահեղափոխական, մենչևիկյան էյությունը չի կարողանում քողարկել հենց ինքը՝ Տրոցկին, յերբ աղավաղելով Մարքսի այն Հայտնի դրուլթը, թե կապիտալիզմի արտադրողական հարստերությունները զարգացման վորոչ աստիճանում դառնում են արտադրողական ուժերի համար կապանք, նա Հեղափոխական Հեռանկարները կախման մեջ է՝ դնում այնպիսի ալտերնատիվից՝ թե կապիտալիզմն առհասարակ ընդունա՞կ և բացարձակապես զարգացնելու արտադրողական ուժերը, թե՞ վոր: (Տես սրինակ, նրա դիրքը՝ շնոր ետապ):

Սա Հենց զուարյուն մենչևիզմ և, սոցիալիզմի ջհասունացած լինելու տեսութեան ջատագովում, վորովհետև ինչքան ել դուռա Տրոցկին իր Հստաղնացիայի մասին, փաստը մնում և փաստ, վոր դոյություն շունի իմպերիալիզմի ժամանակ արտադրողական ուժերի զարգացման ընդհանուր դադար: Տվյալ կապակցութեամբ մենք անհրաժեշտ ենք հա՛ւարում առանձնապես ընդգծել ստաղնացիայի ապրոզնոզիկական Հտեսութեան՝ այլ կողմը: Դա միաժամանակ էյապես լիովին համատեղելի յե կապիտալիզմի անհավասարաչափ զարգացման մարվող կորագծի, նրա թուլացման մասին յեղած տրոցկիտական առասպելների հետ, վորովհետև այնտեղ, վորտեղ տեղի ունի ընդհանուր նեխում, չի կարող խոսք լինել անհավասարաչափ զարգացման ուժեղացման, այդ զարգացման ընդհատվողականութեանը զուգորդ-

ված թռիչքաձևության մասին: Այս իմաստով ստաղնացիայի շատությունն արտացոլում է հակահեղափոխական Տրոցկու թխտողական դիրքը դեպի այն հատուկ տեղն ու վճռական նշանակությունը, վոր նւնի կապիտալիզմի անհավասարաչափ դարգացման որենքը իմպերիալիզմի ժամանակ:

Խիստ բնորոշ է, թե ինչպիսի՞ կերպարանք է ընդունում ստաղնացիայի տեսության պրոֆեկտորի տակ անհավասարաչափ դարգացման որենքը մոնոպոլիստական կապիտալիզմի ժամանակ, որինակ, Պրետորատենակու մոտ, այն Պրետորատենակու, վորը, ինչպես նշեցինք, Հավակնությունն ունի ուղղելու Մարքսի «անհոգությունն» այդ առնչությամբ: «Աշխարհի տրմտեսական դարգացման ընդհանուր տեմպի դանդաղման պայմաններում, — գրում է նա, — դարգացումը վորոշ կետերում ընդհանուր առմամբ կանգ է առնում, կամ նույնիսկ նկատվում է սեղրեսս... ուրիշ յերկրներում առաջանում են այնպիսի հարաբերություններ, վորոնք մոտ են հասարակ վերարտադրության... յերրորդ կարգի յերկրներում տնտեսական դարգացման տեմպն ավելի արագ է միջին-համաշխարհային տեմպից» («Закат», էջ՝ 56): Ահա լեյտմոտիվը այն ամենի, ինչ նա կամենում է առել մեզ անհավասարաչափ դարգացման որենքի մասին:

Մինչդեռ, նա բնավ էլ չլստ չէ ստաղնացիայի շատության շաղախով թխած իր դիտողությունը: Պրետորատենակին գրում է, վոր «վերելքի կոր դիժն ավելի ու ավելի թեքված է դեպի հասարակ արտադրությունը» (նույն տեղում, էջ 85—86), վոր «տնտեսական աստիճանական դարգացումը կանգ է առել» (էջ 36), հետո մոնոպոլիզմը վորակում է վորպես «արտադրողական ուժերի դարգացումը խթանելու մշտական աղքատութուն»:

Յեթե աչքի առաջ ունենանք այս ընդհանրացնող պնդումները ժամանակակից կապիտալիզմի մասին, ապա պարզ է դառնում, վոր վոր մի տեղ չի մնում կապիտալիզմի անհավասարաչափ դարգացման որենքին, նույնիսկ իր այն անճոռնի տեսքով, ինչպես ներկայացված է Պրետորատենակու մոտ: Յեվ հիբավի, ի՞նչ անհավասարաչափ դարգացում կարող է լինել այնտեղ, վորտեղ չկա դարգացում, այլ կա միայն ընդհանուր անշարժու-

թյուն: Ապա ուրեմն դարձանայի ի՞նչ կա, յերբ Պրեորբաթենսկին, շմտածելով անգամ մի բառ ասել այս որենքի արտաճայտության ուժեղացման և թուխքածեության մասին՝ խմպերիալիզմի ժամանակ, առանց քաշվելու յերգեր և հորինում կապիտալիզմի ներդաշնակության մասին, վորը Պրեորբաթենսկու ղեղատոմսով միայն կընդհատվի վոչ այլ կերպ, քան ավտոմատիկ փյուռումի լողիկայով և, հետևապես, ճիշտ կլինի ասել, վոր յերբեք էլ չի ընդհատվի: Ահա թե վորտե՞ղ պետք է փնտռի Պրեորբաթենսկին անհավասարաչափ դարգացման որենքի խեղահան ժխտումը:

Իզուր չե, վոր Լենինն խմպերիալիզմի ամենարնորոշ դժերից մեկը համարելով նեխման տենդինցը, մատնանշելով, վոր այդ տենդինցն առանձին ճյուղերում և յերկրներում վորոշ ժամանակաշրջանում սկսում է դերակշռել, դրանից հետո ընդգծում է հետևյալը. «Միտալ կլինել կարծել, — գրում է նա, — վոր նեխման այդ տենդինցը անհնար է դարձնում կապիտալիզմի արագ աճը. վոչ. արդյունարեքության առանձին ճյուղեր, ժուրժուտայիայի առանձին շերտեր, առանձին յերկրներ խմպերիալիզմի շրջանում ավելի կամ պակաս ուժով արտաճայտում են կամ մեկը, կամ մյուսը այդ տենդինցներից: Կապիտալիզմն ընդհանուր սոմամբ անչափ ավելի արագ է աճում, քան առաջ, բայց այդ աճը վոչ միայն դառնում է ընդհանրապես ավելի անհավասարաչափ, այլև այդ անհավասարաչափությունը արտաճայտվում է նույնպես կապիտալիզմի ամենաուժեղ յերկրների. մասնավորապես նեխման ասպարիզում (Անդլիա)» («Сочинения», հատ. 19, էջ՝ 172):

Լենինի այս գիտելիատիկական հարցադրումը (ըստ վորի հիշված յերկու տենդինցները վոչ թե քարացած են, այլ դառնվում են շարժման մեջ, ինչպես առհասարակ բոլոր տենդինցները) վոչ մի տեղ չի թողնում նեխման մեխանիստական արտոլյուտացմանը և նրանից հետևում է վոչ թե անհավասարաչափ դարգացման վերացումը, այլ ընդհակառակը, սրումը և թուխքավորությունը:

Սակայն, ամփոփելու համար մեր դատողությունները, վերադառնանք այն կապին, վոր ունի հիմնական հակասության սրումը կապիտալիզմի անհավասարաչափ դարգացման որենքի

արտահայտութեան մոլեղին և թուխքածն բնույթի հետ իմպլի-
րիալիզմի շրջանում :

Թեղիաների ձևով մեր ասածներն այդ առթիվ կարելի չե-
ն երկայացնել հետևյալ կերպ՝ 1) Կապիտալիզմի հիմնական հա-
կասութեան ծայրահեղութեն սրվելը իմպլիալիզմի շրջանում .
2) Այդ սրումի մարմնավորվելը արտադրութեան շտապանց
առաջ ընթացող հասարակական բնույթի մոնոպոլիստական ձևի
մեջ . 3) Իմպլիալիզմի—կապիտալիզմի այդ վերնաշենքի—կող-
մից մրցակցութունն ու քառասնութունը չվերացնելը, այլ ընդ-
հակառակը—ուժեղացնելը . 4) Մրցակցութեան յերկու հիմնական
հակասական ձևերը, վորպես յերկու հասարակական տեղեկեցնե-
րի՝ արագ աճի և արագ նեխման արտահայտութուն, արտադրու-
թեան կապիտալիստական յեղանակի տեխնիկական բազիսի հե-
ղափոխականութեան Ֆոնի վրա . 5) Այստեղից՝ անհավասարա-
չափ զարգացման ուժեղանալը—նրա ընդհատվողական թուխքածն
բնույթը . 6) Իսկ կոլիմա-եանցիան այս ամենի այն է, վոր անհա-
վասարաչափ զարգացման ուժեղացումը, նրա ընդհատվողական-
թուխքածն բնույթը պայմանավորված է արտադրութեան հաս-
րակական բնույթի մենաշնորհային ձևով և, հետևապես, հենց
իրեն, կապիտալիզմի հիմնական հակասութեան սրումով :

Ահա թե ինչո՞ւ հազար անգամ արդարացի չե ընկ . Ստալինը
կապիտալիզմի անհավասարաչափ զարգացման որենքի իբ հստակ
և փայլուն բնորոշումով : «Այդ որենքը,—գրում է նա,—կայա-
նում է նրանում, վոր առանձին մեծարկութունների, արեսա-
ների, արդյունարերութեան ճյուղերի և առանձին յերկրների
զարգացումը տեղի չե ունենում անհավասարաչափ, վոր թե
սահմանված հերթի կարգով, վոր այնպես, վոր մեկ արեստ, ար-
դյունարերութեան մեկ ճյուղ կամ մեկ յերկիր բոլոր ժամանակ
զնա առաջից և մյուս յերկրները հաջորդաբար հետ մնա-
մեկը մյուսի հետևից, այլ քաիչքածն, յերկրների մի մասի գար-
գացման ընդհատումներով և մյուսների գարգացման մեջ դեպի
ստալ տեղի ունեցող քաիչքածն» (Ստալին, «Вопр. ленинне-
МВ», էջ՝ 83) :

Այստեղ ամբարշտ չի լինի առաջ բերել մի քանի ամբարշտներ, մտնողությունասկան կապիտալիզմի ժամանակ առանձին յերկրների անհավասարաչափ դարձացման ուժեղացման, նրա ընդհատվողական-թուխչքածն թնույթի մասին:

Հայտնի չե, վոր պետք յեղան ամբողջ հարյուրամյակներ, վորպեսպի Հոլլանդիայի առաջատար դերն անցներ Անգլիային: Վերջինս հին կապիտալիզմի շրջանում նույնպես կարողացավ համեմատաբար յերկար պահպանել իր դիրքերը, վորպես «աշխարհի արհեստանոց»: Սակայն այդ ամենը՝ վաղ կապիտալիզմի և արդյունաբերական կապիտալիզմի ժամանակ:

Իսկ իմպերիալիզմի շրջանում մեկ-յերկու տասնամյակները լիովին բավական եյին, վորպեսզի առաջին պլան դուրս դային այնպիսի յերկրներ, ինչպիսիք են՝ ԱՄՆ-ը և Գերմանիան, թողնելով իրենց յետև Անգլիային: Հենց նախորդ դարի 70—80-ական թվականներից, վորտեք կլասիկ կապիտալիզմից մտնողությունասկան կապիտալիզմին անցնելու քեկման կեաը հանդիսացան, ԱՄՆ-ը և Գերմանիան իրենց մրցակցությամբ սկսեցին յնցել Անգլիայի մենաշնորհ դուրսբխան հիմքերը համաշխարհային շուկայում, այնպես վոր արդեն Մեդելսը 1883 թ. Բերնիին ուղղած իր նամակում կարողացավ գրել այն հնարավորության մասին, վոր մեռք բերին Մեերիկան և այլ արդյունաբերական յերկրներ՝ քաջելու բավականաչափ լայն ճեղքվածք Անգլիայի այդ մենաշնորհ դիրքի մեջ, ամբլացնելով մտակազմի մեջ, վոր «յերկաթի նկատմամբ դա արդեն հետու չե, իսկ բամբակի համար՝ դեռ հետու չե» (տես «Архив» 1/7, էջ՝ 235):

Այդպիսով, Անգլիան, վորը 19-րդ դարի սկզբից լայն կերպով գործադուրում եր շողին իր գործարաններում և այդ այն ժամանակ, յերբ մյուս յերկրներում շողեմեքենաները դեռևս գործածության մեջ չեյին մտած, Անգլիան, վորը կարողացավ այդ ժամանակներում ամբողջ աշխարհը հեղեղել իր արտադրանքներով, 19-րդ դարի վերջին այդպես հանկարծակի սկսեց կորցնել իր մենաշնորհ դիրքը: Նորագույն մեքենաների արտադրության ասպարեզում ԱՄՆ-ն առաջ են անցնում Անգլիայից և նույնիսկ

մեծ քանակութամբ այդ մեքենաներից արտահանում են Անգլիա՝

Այն մասին, զոր ԱՄՆ-ը բուր չի թմնական դժերով պեռք և անցնելին Անգլիայից՝ նախատեսում էր դեռևս Մեդելսը.— «Այդպես, անողոք անհրաժեշտութունը,—գրում է նա,—զորի ուժով Ֆլամանդական մանուֆակտուրաները տեղափոխվեցին Հոլանդիա, իսկ Հոլանդականը՝ Անգլիա, շուտով կտեղադարձի համաշխարհային արդյունարհերության կենտրոնը դեպի Միացյալ Նահանգները: Իսկ գործունեություն այն սահմանափակ դաշտում, զորտեղ կմնա այն ժամանակ Անգլիան, նա կդառնի սարսափելի մրցակիցներ, հանձինս մի քանի կոնտինենտային ազգությունների» («Собр. Сочинения», հատոր 15-րդ, էջ՝ 573): Յեվ ինչպես հայտնի յե, Մեդելսի նախատեսությունն արդյախի շեշտակի շրջադարձի մասին՝ լիովին իրականություն դարձավ իմպերիալիզմի շրջանում:

Այդ տեսակետից կարող է վերջը հետազոտություն ներկայացնել հետևյալ աղյուսակը, զորը կազմված է Բերլինի կոնյունկտուրային ինստիտուտի տնտեսագետների կողմից:

ԱՐՏԱԴՐԱՆԻ ՖԻՂԻՔԱՎԱՆ ԾԱՎԱԼԻ ՏԵՍԱԿԵՏՈՑ ԱՄԱՆԵՐՆ ՏԵՐԱԿՐՆԵՐԻ ԿՈՆՍՍՏՆՆԻՆԻ ՏՆՆ ՀՈՏ ԿԱՐԻ, 1860—1913 թ. Գ

№	1860	1870	1880	1890	1900
1.	Մեծ Բրիտ.	Մեծ Բրիտ.	ԱՄՆ	ԱՄՆ	ԱՄՆ
2.	Ֆրանսիա	ԱՄՆ	Մեծ Բրիտ.	Մեծ Բրիտ.	Գերմանիա
3.	ԱՄՆ	Ֆրանսիա	Գերմանիա	Գերմանիա	Մեծ Բրիտ.
4.	Գերմանիա	Գերմանիա	Ֆրանսիա	Ֆրանսիա	Ֆրանսիա

Ինչպես տեսնում ենք, սկսած այն շրջանից, յերբ անցում է տեղի ունենում դեպի իմպերիալիզմը՝ ԱՄՆ-ն արտադրանքի ֆիզիկական ծավալի տեսակետից առաջ են անցնում Ֆրանսիայից, այսպե՛ս՝ Մեծ Բրիտանիայից և անցյալ դարի 90-ական թվականներին սկսած դրավում են առաջին տեղը: Իսկ Գերմանիան, զորը դեռևս էր պոչից, նույնպես անցնում է այս ավելի չին և առաջ-

նակարգ կապիտալիստական յերկրներից ու դրավում և ԱՄՆ-ից հետո յերկրորդ տեղը:

Բայց արտադրանքի Ֆիզիկական ծավալը՝ վորպես ցուցանիշ, ի հարկե, դեռևս բավական չի այս կամ այն չափով բավարար պատկերացում ստանալու համար զարգացման ընդհանուր ընթացքի վերաբերյալ:

Այդ պատճառով դիմենք այլ կարգի ավյալների:

Յեթե վերցնելու լինենք այդ յերեք յերկրների արդյունաբերական արտադրութիան զարգացման ակտիվը, մենք հետևյալ պատկերը կունենանք.

ԱՐԴՅՈՒՆԱՐԲՐԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՁԱՊԱՑՈՒՄԸ 0/0 - ՆԵՐՈՎ
(1913 թ. — 100)

Տարիներ	Մեծ Բրիտանիա	Գերմանիա	ԱՄՆ
1870	48,8	17,5	7,7
1880	52,7	24,6	17,4
1890	61,9	40,8	38,3
1900	78,6	64,7	64,2
1910	85,1	88,6	89,0
1913	100,0	100,0	100,0

Այստեղ մենք պարզ տեսնում ենք, վոր Առլիան անցյալ դարի 70-ական թվականներին յեղել և լիարյուն արդյունաբերական յերկիր, այն ժամանակ, յերբ Գերմանիան և Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներն արդյունաբերական զարգացման մակարդակի կողմից այնքան ելին նիհար, վոր նրանց վոչ մի դեպքում չէր կարելի ինդուստրիալ յերկիր համարել:

Տասը տարվա մեջ, սկսած 1870 թ. մինչև 1880 թ., Առլիայի արդյունաբերական արտադրանքի աճը կազմեց 8,9%: այսինքն՝ ավելի, քան Գերմանիայում, վորը ավելց միայն 7,1% և մի քիչ պակաս, քան ԱՄՆ-ը, վորն ունեցավ 9,9%: Հետևյալ տասնամյակում, սկսած 1870—1880 թ. թ. շատ ուժեղ կերպով բարձրացնում են իրենց արտադրանքի աճն ԱՄՆ-ը (21,1%) և Գերմանիան (15,7%) համեմատած Առլիայի հետ (9,2%):

1890—1900 թ. թ. Անգլիան ամենց ավելի մեծ աճ, քան Գերմանիան և ԱՄՆ-ը, սակայն հաջորդ տասնամյակում՝ 1900—1910 թ.թ. ԱՄՆ-ը և Գերմանիան ուղղակի թռիչք կատարեցին (առաջինը ամենց 34,8%, իսկ յերկրորդը՝ 23,9% աճ), Անգլիայի հետ համեմատած (աճը ընդամենը՝ 6,3%):

Այսպիսով, մենք տեսնում ենք, վոր հենց իմպերիալիզմի դարաշրջանի շեմքին, փոխհարաբերությունը, թեկուզ նույնպես անհավասարաչափ՝ փոփոխվում է, այնպես վոր, արդյունաբերության զարգացման մակարդակով արդեն առաջին տեղն են անցնում ԱՄՆ-ը և վոր թե Անգլիան, վորը հետ և մղվում յերրորդ տեղը՝ Գերմանիայից հետո:

Ավելի սարգ պատկերացնելու համար արդեն ամեն աճող յերկրներին՝ ԱՄՆ-ի և Գերմանիայի անհավասարաչափ զարգացումը, բնորոշ են հետևյալ թվական ամյալները: Գերմանիայի արդյունաբերական սրբողակցիան ամերիկականի համեմատությամբ կազմում էր 1876 թ.—90%, 1900 թ. 48, 1913 թ.—40%:

Այնուհետև, յեթե վերցնելու լինենք այդ յերեք յերկրների արտադրության միջոցների բաժնի աճն եքսպորտում, ստանում ենք հետևյալ աղյուսակը—

ԱՐՏԱԿՐՈՒԹՅԱՆ ՄՈՋՈՆՆԵՐԻ ԲԱԺԻՆ ԵՎՊՈՐՏՈՒՄ

(1880 թ. — 100-ի 1913 թ. նկատմամբ)

Մեծ Բրիտանիա	300
ԱՄՆ	2100
Գերմանիա	850

Այսպիսով, Անգլիայում կապիտալիզմի անհավասարաչափ զարգացման որենքի ուժով 1913 թ. ստեղծվել էր արդեն այնպիսի փոխհարաբերություն արտադրական միջոցների եքսպորտում, վոր Անգլիայի նախորդ դերից՝ վորպես ռաշխարհի արհեստանոցի՝ վորինչ չէր մնացել:

Կարելի յեր շատ աղյուսակներ և թվեր առաջ բերել, վորոնք այս կամ այն չափով կարտացոլելին նույնն առանձին ճյուղերի վերաբերյալ, սակայն սահմանափակվում ենք միայն մի քանի իլյուստրացիաներով: Ամփի արդյունահանության մեջ ԱՄՆ-ը դրեթե զերոյից 19-րդ դարի սկզբին բարձրացան 63,8 միլիոն տոննի՝ 1890 թվականին. ապա 1900 թ. ունեցին 240,8 միլ.

տոնն, իսկ 1913 թ.՝ 508,1 միլիոն տոնն: Անդրիայում նույն ժամանակամիջոցներում մենք ունենք 10,1 միլ. տոնն, 147 միլ. տոնն, 225 միլ. տոնն և 287 միլ. տոնն: Գերմանիայում նույնպես դրեթե դերո, ապա 46,2· 107,5· 187,1, իսկ սա նշանակում է, Վոբ իմպերիալիզմի ժամանակ ամփոխ արդյունահանության մեջ ԱՄՆ-ը զգուշացրելուց դառնում են իսկական հակա՝ Անդրիայի հետ համեմատած, իսկ Գերմանիան արտահայտում է վարդապետականներ՝ անցնելու Անդրիայից:

Յեթե վերցնելու լինենք յերկաթի արտադրությունը, մենք կունենանք հետևյալ պատկերը.—1871 թ. Գերմանիան, Ռուսաստանը, ԱՄՆ-ը և Ֆրանսիան միասին վերցրած արտադրեցին 1½ անգամ պակաս յերկաթ, քան Անդրիան, մինչև 1900—1915 թ.թ. ԱՄՆ և Գերմանիան թողնում են շատ յետև Անդրիային, իսկ Ֆրանսիան և Ռուսաստանն սկսում են հասնել նրան:

Ահա համարատասխան աղյուսակ.

ՅԵՐԿԱԹԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ 1871 ԻՎՆՑ ԿՐԻՍՏՈՎ 1914 թ.

(Հազար տոններով)

Յերկաթ	1871	1880	1890	1900	1910	1914
Մեծ Բրիտանիա	16,567	18,816	14,002	14,268	15,470	18,106
Գերմանիա	4,868	7,289	7,698	12,798	28,458	20,505
Ռուսաստան	791	986	1,736	8,100	4,595	9,200
Ֆրանսիա	2,100	2,874	2,472	5,448	14,808	11,251
ԱՄՆ	2,440	7,284	18,298	28,008	57,800	40,850

Հին կապիտալիզմի զարգացման 20 տարիների ընթացքում (1871—1890 թ.) Գերմանիան յերկաթի արտադրության մեջ աճ ունեցավ միայն յերկու անգամ, իսկ մոնոպոլիստական կապիտալիզմի շրջանում (1890—1910 թ.)՝ դրեթե յերեք անգամ:

ԱՄՆ-ը 1871 թվին արտադրեցին հինգ անգամ ավելի պակաս յերկաթ, քան Անդրիան, իսկ 1914 թ. արդեն յերեք անգամ ավելի շատ Անդրիայից: Վերջինս, ինչպես ցույց է տալիս աղյուսակը, նույնիսկ արտոլլուս կերպով պակասեցրել է իր արտադրությունը իմպերիալիզմի շրջանում: Այստեղ մենք ունենք հենց մի մասնակի արտահայտություն և այն բանի, թե ինչպես

անհավասարաչափ զարգացման ուժեղացումն ու թուլացումն
թյունը զուգորդվում են ընդհանրագլխականության հետ, վորը չի
կարող ավելի սուր և ցնցող կերպարանք չապ անհավասարա-
չափ զարգացմանը:

Մի քանի խոսք այն մասին, թե ինչպե՞ս արդյունաբերության
և գյուղատնտեսության անհավասարաչափ զարգացումը իմ-
պերիալիզմի ժամանակ չափազանց ուժեղանում է գյուղատնտե-
սության եւ ավելի մեծ չափով հետ մնալու իմաստով: Սրա մեջ,
իհարկե՛ս, մեծ դեր է խաղում այն հանգամանքը, վոր հողային
ունեւայի սեւման տեղեկեցն ստանում է հատուկ մղում նրանով,
վոր զբանկի մոնոպոլիան մուլվում է հողային սեփականության
մոնոպոլիայի հետ» (Լենին, Հատոր 10-րդ, էջ՝ 115):

Բանկային մազնատների ճնշումը և կամայականությունը հո-
ղային ունեւայի մեծացման դժով, իր նշանակությամբ արտո-
լյուս չէ իհարկե՛ս, վորովհետև կապիտալիզմի այն որինաչափու-
թյունը, վորը վորոշում է հողային ունեւայի աճը՝ մնում է
իր ուժի մեջ: Բայց մյուս կողմից կասկածից դուրս է, վոր հո-
ղատիրոջ համար անմատչելի սկանդալային շանտաժները բան-
կերի կողմից հողային սպեկուլյացիայի ասպարիզում՝ չեյին կա-
րող չոժանդակել այդ աճին, յերբ ունեւայի ժամանակավոր
բարձրացումը հաճախ հետազայում պահւանվում է հողի դե՛ի
մեջ: Իսկ արդյունաբերական կապիտալի հետ համաճած խոշոր
բանկերի ներգործության տնտեսական լծակները միանգամայն
բավական են այդ տեսակետից:

Բայց պետք է նկատի ունենալ, վոր մոնոպոլիատի այդպիսի
ճնշման հնարավորությունը գյուղատնտեսության վրա, ի միջի
այլոց, բացատրվում է վոչ թե նրանով, վոր այստեղ հատուկ
մոնոպոլիտական միափորություններն այնպես չեյին զարգա-
նում, ինչպես արտադրության մեջ, այլ, վոր մետրոպոլիայի և
առանձնապես դաղութների ցիրուցան, ծեծկված գյուղացիական
մասսաները, վորոնք միանգամայն անզոր են բանկային ճնշման
դեմ՝ չափազանց հարմար որչեկտներ են, վորպետցի նրանց կա-
չին կարելի լինի քերթել Փինանսական կապիտալի պետական
հարկային սեղմիչով և կորզել նրանցից բարձր տոկոսներ ու
ամորաիղացիոն վճարումներ՝ պարտքերի համար: Քանի դեռ

այդ այդպէս և, ապա ամենեւին ել ապաստելի չէ, վոր անգամ կա-
պիտալիտատական ամենահաշակիւմ հողագործութեան մեջ՝ ԱՄ
Ն—ում մենք տեսնում ենք արդյունարեքութեան չեա մնալու
ակներև ուժեղացում :

Այդ տեսակետից բաւականին ցուցանչական և, որինակ, հե-
տևյալ արդյունակը .

ԲՈՂՈՐ ՏԵՍԱԿԻ ԵԱՐԺԻՉՆԵՐԻ ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՐԱՐԻՈՒԿԱՆ ԱՅԸ

(1899 — 1900)

	1900	1910	1923
Տնտեսութեան ընդհանուր հարկերն			
առանց հողագործութեան	106	319	439
հողագործութեան	137	194	311

Յեթե կաուցելին կապիտալիզմի ժամանակ գյուղատնտեսու-
թեան չեա մնալը բարդում և զրնական պատճառներէն վրա, ապա
նա այդ անում և նրա համար, վորպեսզի ի հակակշիռ բոլոր փաս-
տերի, քողարկելով արդյունարեքութեան և գյուղատնտեսութեան
անհամարաբաշտի դարգացման ուժեղացումը, բացահայտ հայ-
տարարի, թե հնարավոր և կապիտալիզմի ժամանակ վերացնել
գյուղի ու քաղաքի հակասութեանը :

IX

Իմպերիալիզմի շրջանում կապիտալիզմի անհամարաբաշտի
դարգացման վերև բերված թուլցիկ, բայց պերճախոս իլյուստ-
րացիաներից չետո հարց և ծագում՝ ինչո՞վ եր հակահեղափո-
խական արոցկիզմը ցանկանում հիմնավորել իր տրամազօրեն
հակառակ տեսակետը, վո՞րն և նրա գլխավոր պատճառարանու-
թեանը :

Վորչափ ել այդ տարրերինակ թվա, Տրոցկին նիվելիրովկա-
յի (համարաբացման) տենդենցով, — վորն ընկ. Ստալինի բնորոշ-
մամբ հանդիսանում և դարգացման անհամարաբաշտութեան ու-
ժեղացման «Փոնը և բազան», «պայմանը», — ձգտում եր ապա-
ցուցել նրա թուլանալը : Յեթե իմպերիալիզմի ժամանակ այդ
տենդենցը մեծանում և (իսկ դա անկասկած և), ապա ըստ Տրոց-
կու դա նշանակում և անհամարաբաշտի դարգացման թուլացում :
Իմաստակ Տրոցկու համար հասարակ բան և համարութեան

Նշան դնել յերկրների՝ տվյալ մոմենտին ունեցած զարգացման մակարդակի և նրանց անհավասարաչափ զարգացման միջև և ապա հիմնալ իր այդ անհեթեթության վրա: Նա այդպիսով մեկ հարցը փոխարինում է մյուսով, անհավասարաչափ զարգացման հարցը՝ մակարդակի հարցով, չկամենալով հասկանալ, վոր «նիվելիրովկայի» տեղեկնցի մեծանալը բնավ էլ չի հակասում անհավասարաչափ զարգացման ուժեղացմանը, սրմանը և թռիչքավորությանը: «Հենց այն պատճառով, — բարբառում է Տրոցկին, — վոր Ֆինանսական կապիտալն ամենադյուրաշարժ և ճկուն ձևն է կապիտալի, հենց այդ պատճառով իմպերիալիզմը զարգացնում է ավելի «հավասարեցնող» տեղեկնցներ, քան նախաֆինանսական կապիտալը» (Стен. отчет 15-ой партконференции, էջ՝ 524):

Հենց սրա համար է ասված, վոր տգիտությունն արդումենալն և Հենց այն, ինչի մասին այստեղ ակնարկում է Տրոցկին՝ կապիտալի եքսպորտը, վոր հանդիսանում է իմպերիալիզմի ամենահիմնական և բնորոշ դժերից մեկը, իր հերթին ուժեղացնում է և սրում կապիտալիզմի անհամաչափ զարգացման որենքի ներգործությունը և վոչ թե ընդհակառակը: Այն հանդամանքը, վոր Ֆրանսիական և անգլիական հակայական ինվիեստիցիաների միջոցով հեռամնաց Ռուսաստանում ակնբախ կերպով ուժեղացավ արդյունաբերական զարգացումը, իսկ ընդհակառակը՝ կապիտալ արտահանող Անգլիայում զարգացման տեմպն սկսեց ավելի և ավելի կծկվել, այդ է հենց զարգացման մակարդակի հավասարեցման տեղեկնցը, բայց դա միաժամանակ զարգացման անհավասարաչափության ուժեղացման հետևանք ու արտահայտություն է:

ԱՄՆ-ում նույնպես անդլիական կապիտալներով հիմք դրվեց արդյունաբերության: Դրա մեջ արտահայտվեց հավասարեցման տեղեկնց: Բայց մի՞թե այդ հանդամանքը վերացրեց այն փաստը, վոր ԱՄՆ-ը դլիսապոստյա արագությամբ սկսեցին Անգլիայից առաջ անցնել: «Հենց այն պատճառով, — ասում է ընդ. Ստալինը, — վոր հեռամնաց յերկրներն արագացնում են իրենց զարգացումը և առաջնակարգ յերկրներին հավասարվելը, — հենց այդ պատճառով սրվում է պայքարը յերկրներին միջև՝ իրարից առաջ անցնելու համար, հենց այդ պատճառով մի շարք

յերկրներէ համար հնարավորութիւնն և ստեղծվում առաջ անց-
նել այդ յերկրներէց և դուրս մղել նրանց շուկաներէց»։ («Пути
мировой революции», Հ. II, էջ՝ 318)։

Անգլիական դոմինիոններում անգլիական (և վոչ միայն անգ-
լիական) կապիտալներէ արտահանման միջոցով արագորեն զար-
գանում և կապիտալիզմը։ Այս նույնպես համասարեցման տեւ-
ղենց և։ Բայց չէ՞ վոր համասարեցման այդպիսի տեւղենցն սկսեց
այնպես զգալի դառնալ զարգացման անհամասարաչափութիւն
ուժեղացման հետեանքով, ծնելով և սնելով իր հերթին դոմի-
նիոններում անջատողական այնպիսի ձգտումներ, վոր Մեծ Բրի-
տանիայի կայսերական վոչ մի կոնֆերենցիա և խորհուրդ ի վի-
ճակի չե խեղդելու այդ ձգտումները։

Վերջապես, Ֆինանսական կապիտալը վոչ միայն դոմինիոն-
ներում, այլ և դադուլներում և կիսադադուլներում, աշխար-
հիս ամենախուլ անկյուններում ստեղծում և արդյունաբերական
ձեռնարկութիւններ, սարքավորված տեխնիկայի և գիտութիւն
վերջին խոսքով։ Այսպես, որինակ՝ Անգլիայում արտադրվող և
շնդկատանում գործադրվող տուրքողեներատորները կատարե-
լապործութիւն տեսակետից շատ ավելի բարձր են կանգնած, քան
այն տուրքողեներատորները, վորոնք գործում են Անգլիայի ե-
լեկտրակայաններում։ Այստեղ առաջիններին տեղ չեն տալիս
հուշ ներդրված կապիտալները։ Փորձեցեք թխտել, վոր այդ-
պիսի համասարեցման մեջ արտահայտվում և անհամասարաչափ
զարգացման մեծագույն ուժեղացում։ Հասկանալի չե՞ Ֆինան-
սական կապիտալի «համասարեցնող ճկունութիւնը և շարժունա-
կութիւնը» արտահայտվում են վոչ իզուր, այլ ներծծելու համար
այն յերկրներէ կենսական հյուսիսը, ուր նա արշավում և,
ստրկացնելու զադուլները և կիսազադուլները։

Բերենք մի քանի թվեր այդ մասին։ Լենինը միմպերիա-
լիզմը—ի մեջ նշում և, վոր 1898 թ. Անգլիայի յեկամուտը կա-
պիտալի արտահանութիւնից կազմում էր 100 միլիոն ֆունտ
ստերլինգ, վորը 5 անգամ գերազանցում էր նրա արտաքին ա-
ռւտրից ստացած յեկամուտին։ Իսկ նոր հաշվարկութիւնով, ո-
րինակ, 1929 թ. այդ գումարը հասավ մինչև 375 միլիոն ֆունտ
ստերլինգի, գերազանցելով արտաքին առւտրից ստացված յե-

կամուտին 7 անգամ: ԱՄՆ-ը պատերազմից հետո անցան Անգլիայից այս բառակուսի աստիճանի պարապիտիզմին (Ան-նին) ասպարիզում և, որինակ, 1929 թ. ստացան այդ կարգի յե-կամուտ մինչև 1-186 միլիոն դոլլար, վորը համեմատած 1922 թ. հետ, աճ է տալիս 133%, այն ժամանակ, յերբ ժողովրդական յեկամտի ընդհանուր աճը կազմում էր ընդամենը 40%:

Ֆինանսական կապիտալը Հնդկաստանի, Չինաստանի և բո-լոր գաղութների ու կիսագաղութների աշխատավորների արյուն-բերտինքը շահի յե վերածում, աճեցնում և իր յեկամուտն այդ աշխատավորների դիշատիչ կեղեքման, անլուր տառապանքի, սո-վահարության հիմքի վրա: Ֆինանսական կապիտալը գաղութ-ների ու կիսագաղութների աշխատավորների սանջալից մահվան հաշվին և հողիանում: Ծաղոնական Ֆինանսական կապիտալը հրով և թրով հարթեց իր ավելի հարուստ ներխուժման ճանապարհը Մանջուրիայում: Այդ ներխուժմամբ ուժեղացած մակարդակի հավասարեցման տենդենցը ուղղակի արհամիթք և Մանջուրիայի ժողովրդի համար, վորո՞վհետև նրա դիակների վրա յեն բարձ-րանում նորակառույցները, նրա դիակների վրայով են անցնում նոր յերկաթուղիները:

Սակայն, այն պայմաններում, յերբ վորպես իմպերիալիզմի հիմնական հատկանիշներից մեկը հանդես և դալիս աշխարհի տե-րիտորիալ բաժանման վերջացած լինելը, թեկուզ և նոր կապի-տալի եքսպորտի և նրանից համապատասխան յեկամուտ ապա-հովելու շուրջը չի կարող չորրորդվել շահերի սուր բաղխում ան-հավասարաչափ դարգացող իմպերիալիստական յերկրների միջև:

Յե՛վ ահա, յերբ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները, վորոնք անհավասարաչափ դարգացման ուժեղացման և թուլիչքաձևության հիման վրա այնպես յարող առաջ անցան Անգլիայից, մեծացնում են իրենց ինվենտարիցիաները, ապա այդ, իհարկե, կատարվում է ի հաշիվ Անգլիայի, այսինքն՝ ի հաշիվ այն բանի, վոր նրանք իրենց անտեսական հզորության շնորհիվ թափանցում են Անգ-լիայի գաղութային մոնոպոլիայի խորքերը:

Գաղտնիք չե, վոր որինակ՝ անգլիական դոմինիոնում՝ կա-նադայում, ամերիկյան կապիտալ ներդրումները դուր վաղուց ի վեր մի քանի անգամ դերագանցում են անգլիականին: Յեթև

կանաչան մյուս դոմինիոններից ավելի ակտիվ և բրիտանական կայսրութիւնից անջատելիու անդենցների մեջ, սրանում իհարկե, Միացյալ Նահանգների մատը խառն և, վորոնք իրենց տնտեսական ազդեցութեամբ ներգործում են կանաչայի վրա և մզում դեպի անջատում:

Իդուր չե, վոր Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում առաջ յեկավ Մոնրոյի տեսութեան նոր վարիանտ, վորի համաձայն Ամերիկան արդեն վոչ թե ընդհանրապես ամերիկացիների համար և, այլ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների:

Անգլիան, իհարկե, չեք կարող անտարբեր նայել ԱՄՆ-ի այդպիսի ախորժակների վրա, առանձնապես, յեթե նկատի տնենանք, վոր նրանք իրականութեան մեջ չեն սահմանափակվում լոկ կապիտալի եքսպորտի շրջանակներով, այլ վերարերում են նույնպես ապրանքների վաճառահանման և հումուլթի հայթհայթման: Վորչափ բարձր և կապիտալիզմի զարգացումը, — դրում և Լենինը, — վորչափ ուժեղ և զգացվում հումուլթի պահատութունը, վորչափ ավելի սուր և մրցակցութունը և հումուլթի աղբյուրների հետեից ընկնելն ամբողջ աշխարհում, այնքան կատաղի յե դառնում պայքարը դադուլթներ ձեռք բերելու համար: Իսկ հայանի յե, վոր, որինակ, ԱՄՆ-ի նավթի պաշարը սպառնում և վերջանալ: Այդ պատճառով ևլ Մոնրոյի շառաձգական տեսութունը ուղած մոմենտին կարելի յե բացատրել՝ որինակ՝ Հեռավոր Արևելքում ԱՄՆ-ի ունենալիք բացառիկ ազդեցութեան իմաստով, թեկուզ ճապոնիան այդ առթիվ հորինել արդեն իր տեփական զմոնրոիզմը, այն և՛ Ասիան ճապոնացիների համար: Իսկ մի՞թե այդպիսի ձգտումների հնարավորութունը յերբմնի հետամնաց ճապոնիայի կողմից՝ իր հերթին ցուցանել չե, վոր կապիտալիզմի անհավասարաչափ զարգացումն իմպերիալիզմի շրջանում աննախընթաց կերպով ուժեղացել և սրվել և:

Բայց միայն զոնի ճանապարհով, պատերազմի հրդեհի մեջ կարող են ստուգման յենթարկվել այդպիսի հակադիր տեսութունները և պրետենդիաները: Սա ակներև կերպով ցույց տվեց առաջին իմպերիալիստական պատերազմը: Հակառակ այդ պատերազմի բնուլթի և եյութեան մասին յեղած կաուցիլիական փարի-

սեցիական դատարկարանութիւններէ, դա իմպերիալիտական պատերազմ եր, վորն առաջացել եր զարդացման անհավասարաչափութեան ուսեղացման և թուիչքածուութեան հետեանքով մոնպոլիտական կապիտալիզմի ժամանակ:

Գերմանիան յերկու տասնամյակի ընթացքում առաջ անցնելով Անգլիայից, տեղ ե փնտուում իր համար արեղակի տակ. նա ասպարեղ յեկավ այնքան ուշ, յերբ Անգլիան արդեն նվաճել եր յերկրագնդէ ամենահամեղ պատանները:

Գերմանիան ձգտում եր աշխարհի վերաբաժանման. Անգլիան և ուրիշ շահադրդալած իմպերիալիտական պետութիւնները յերբեք չեյին ցանկանում թույլ տալ, վոր իրազորութեն Գերմանիայի այդ ձգտումները: Ինչո՞վ կարելի յե լուրջ զփխնել այդպիսի փափուկ խնդիրների մասին, յեթե վոչ զենքով:

Գերմանիան կամենում եր եքսպանսիա առաջին հերթին ի հաշիվ Անգլիայի և Ֆրանսիայի: Անգլիան կամենում եր հաշիվ տեսնել Գերմանիայի հետ, վորպեսզի կարողանա ազատել իր ձեռքերը յեվրոպական կոնտինենտից և կենտրոնացնել իր ամբողջ ուժը դիտալոր հակառակորդի՝ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների դեմ. Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները ցանկանում եյին, վորպեսզի յեվրոպական բարեկամները կոփամարտի մեջ ուժաթափ լինեն, և Միացյալ Նահանգները խառնվեցին պատերազմի միայն այն ժամանակ, յերբ սպառնալիք ստեղծվեց, վոր կարող ե հաղթանակել ավելի կենսունակ դերմանական իմպերիալիզմը: Ռուսաստանը ցանկանում եր իր թաթը դնել Գալիցիայի և Կոստանդնուպոլսի վրա, իսկ Ֆրանսիան կամենում եր վրեժխնդիր լինել 1871 թ. պարտութեան համար և հետ խել Յլզա-Լոտարինգիան և այլն, և այլն: Ահա վորպիսի՝ քաղաքականութեան շարունակութիւնն և կազմում համաշխարհային պատերազմը:

X

Մեր բոլոր ասածները ցույց են տալիս, վոր կապիտալիզմի զարդացման անհավասարաչափութեան ուսեղացման և ընդհատվողական-թուիչքածու ընույթի շնորհիվ անհնար ե դառնում հին

կապիտալիզմի դարաշրջանի զարգացման համեմատաբար հանդիստ և անդորր ընթացքը: Այդ տեսակետից կամ ընդհակառակը՝ կատասարոֆներն ու կոնֆլիկտներն են բնորոշում մոնոպոլիտատական կապիտալիզմի դարաշրջանը: Կապիտալիզմի անհաշտելի հակասությունների հանդուցն այնպես և ինճելում, վոր անխուսափելի յեն դառնում շարունակական դիմում ընդհարումները, իմպերիալիտատական պատերազմները:

Իմպերիալիտատական շղթայի ողակները չեն կարող չթուլանալ այդ պատերազմներով, սակայն նրանք թուլանում են նույնպես անհավասարաչափ, նրանցից մի քանիսը դառնում են առանձնապես խոցելի պրոլետարական հեղափոխության դրոհի համար, այդ դրոհի հաղթական յեղքի համար: Այստեղ հարցը միայն շահագործողների իշխանության տապալմանը չի վերաբերում, այլ ավելի խոր և դրված: Ձե վո՞ր, ինչպես առացինք, ամբողջ իմպերիալիտատական շղթան թուլանում և պատերազմի շորհիվ: Մյուս կողմից այդ շղթան կրծող հակասություններին իմպերիալիտատական պատերազմը յերբեք չի կարող լուծում տալ, այլ ընդհակառակը, վերջին հաշվով ավելի յե ուժեղացնում և սրում: Այստեղից ել առաջ և դալիս պրոլետարական հեղափոխության յերկրի համար յերկարատև դադարի հնարավորություն:

Յեվ այդ հասկանալի յե, թե ինչո՞ւ: Իմպերիալիտաները, ընդհանրապես կապիտալիզմի սրվող հակասությունների առաջ շմած, պատերազմական ավարի բաժանման շուրջը յերկպառակության մեջ, մասսաների յուռն հեղափոխականացման և անմիջական հեղափոխական պոռթկման կամ դրա շարունակական սպառնալիքի առաջ, ի վիճակի չեն այնպես միացալ և կենտրոնացած ուժերով հարձակվել պրոլետարական հեղափոխության յերկրի վրա, վորպեսզի նրանց յնտերվենցիոն բոլոր վորձերը ջարդ ու վշուր չլինեն:

Յեվ ահա, պրոլետարական հեղափոխության յերկրերը ճիշտ մանյովրելով իմպերիալիտատական բանակում սրված հակասությունների նկատմամբ, կարող և ասպահուել իր համար յերկարատև դադարի մամանակաշրջան, վորպեսզի վերջնականապես վերացնի իր մաս կապիտալիտատական տարրերը և հաղթականորեն կառուցի սոցիալիզմը:

Ահա քե ինչից եյին յելնում Լենինը և Ստալինը առանձին յերկրներում, և նույնիսկ մի առանձին յերկրում սոցիալիզմի հաղթանակի վերաբերյալ իրենց տեսութայն մեջ:

Ջարգացման անհավասարաշարժութայն որենք իմպերիալիզմի զարաշրջանում, —ասում և ընկ. Ստալինը, —նշանակում և յերկրների մի մասի թուխթամե զարգացում՝ մյուսների համեմատությամբ, յերկրների մի մասի կողմից մյուսներին դուրս մղելը համաշխարհային շուկայից, արդեն քաժամկտն աշխարհի պարբերական վերաբաժանումը, ուղղակի ընդհարումների և կատաստրոֆների միջոցով, կոնֆլիկտների խորացում և սրում իմպերիալիզմի լարվում, համաշխարհային կապիտալիզմի ճակատի թուլացում, առանձին յերկրների պրոլետարների կողմից այդ ճակատը ճեղքելու հնարավորություն, սոցիալիզմի հաղթանակի հնարավորություն առանձին յերկրներում» («Пути мир. револю.», հատոր 2-րդ, էջ՝ 318):

Այդպիսով, կապիտալիզմի անհավասարաշարժ զարգացումը հանդիսանալով կապիտալիզմի հակասությունների և արաջին հերթին նրա հիմնական հակասության արտահայտություն, իր հերթին ածպես և սրում այդ հակասությունները, վոր պատմականորեն անհրաժեշտ և միանշամասն հնարավոր և դարձնում սոցիալիզմի հաղթանակն առանձին յերկրներում, կամ մի յերկրում: Լենինը և Ստալինը հենց հայտարարելով կապիտալիզմի անհավասարաշարժ զարգացման որենքի վորակային նոր հատկանիշներն իմպերիալիզմի զարաշրջանում, այդ հիման վրա մշակեցին մի յերկրում սոցիալիզմի հաղթական կառուցման ամբակուտ տեսությունը:

Կառուցկիները և տրոցկիներն անդիտանում են և ժխտում կապիտալիզմի զարգացման անհավասարաշարժութայն որենքը և նրա վորակապես նոր բնույթը մոնոպոլիտատական կապիտալիզմի շրջանում, վորովհետև նրանք այլապես պետք և ստիպված լինեյին ընդունելու արդեն մի անգամ հաղթական սոցիալիզմի յերկրում ԽՍՀՄ-ի միջոցով ստուգված փաստը, թե՛ հնարավոր և սոցիալիզմի հաղթանակը մի յերկրում: Այլ կերպ նրանք պետք և ստիպված լինեյին հրաժարվել ուլտրա-իմպերիալիզմի այդպիսի անհեթեթություններ հորինելուց, այսինքն՝ հրաժարվել այն բա-

նից, վորից նրանք յերբեք չեն հրատարակի՝ վորպես իսկական սպուռուկներ:

Յեղ, իսկապես, ինչի՞ վրա յի հենվում կաուցկու ուլարա-
իմպերիալիզմի տեսութունը, յիթե վնչ կապիտալիզմի անհա-
վատարաչափ դարգացման որենքի և իմպերիալիզմի ժամանակ
այդ որենքի վճռական նշանակութունն անտեսելու ու ժխտելու
վրա: Ըստ կաուցկու՝ իմպերիալիստական պատերազմները բո-
լորովին ել անհրատեչտ և անխուսափելի չեն ճոնապոլիտական
կապիտալիզմի դարաշրջանում, այլ մի ժամանակավոր ճորտու-
թյուն, մի պատահական դիզապ, վորին իբր թե պետք է հա-
ջորդի ուլարա-իմպերիալիզմի անխուսով, խաղաղ և անարյուն
դարգացման դարաշրջանը:

Կաուցկու այս դատացանքները մինչև վերջը մերկացված և
ջախջախված են Լենինի կողմից և այստեղ այդ ամենին անդրա-
դառնալն ու նրանց վրա ծանրանալը մեր ընդդրիած խնդրի շըր-
ջանակից դուրս է:

Բազմական և ասել, վոր կաուցկին սկզբից ի վեր, իմպերիա-
լիզմի իբ դնահատության մեջ կանգնելով սպուռուկտի դիրքում
և միայն ավելի չողարկված կերպով քարոզելով ուլարա-իմպե-
րիալիզմ, արդեն 1915 թ. «Neue Zeit»-ում գրած հոդվածում
հանդես յեկավ վորպես այդ հակահեղափոխական բոստության
անվերապահ յերկրպագուն և ավից այդ տեսության սեփական
վարիանտը: Նա այստեղ խոսում է ժամանակակից իմպերիալիս-
տական քաղաքականությունը ընդ, ուլարա-իմպերիալիստական
քաղաքականությամբ արտամղելու հնարավորության մասին,
վորով սողային Ֆինանսական կապիտալների միմյանց դեմ մղած
պայքարին կիօխարինի աշխարհի ընդհանուր շահագործումը մի-
ջադայնորեն միացած Ֆինանսական կապիտալի կողմից: Ինչ-
պես տեսնում ենք, այստեղ կաուցկին իսկի ել չի քաշվում հա-
մաշխարհային պատերազմի սպանդում հոշոտվող սրբիտարական
և աշխատավորական մասսաներին ուլարա-իմպերիալիզմի քնա-
բեր անուրջներով թմբեցնելուց:

Այսպես նույն այդ կարգով կաուցկին իբ հետագա աշխատու-
թյուններում շարունակում է բուլարա-իմպերիալիզմին՝ ձոներ

նվիրել, ճշմեւ գանազան հաշիվներէ կատարուածով լուրջ կերպա-
բանք տալ իր իմաստակություններին և այդ կապակցութեամբ
հրապարակ նետել իր տխրահաւակ լողունդը՝ «Յուրաքանչիւր
հեռատես կապիտալիստ պետք և այսոր իբր ընկերներին կոչ անի՝
կապիտալիստներ թուր յերկրներէ, միացե՛ք» («Имперализм»,
Եջ՝ 18) :

Բայց կառուցելին հենց դրա համար եւ թուրժուադիայի խորա-
վիւակն և, վորպետի ամբողջ իրականութեան, թուր փաստերի
զեմ անդադրում շարունակի պաշտպանել ուլտրա-իմպերիալիզմի
տեսութեանը: Նա մարքսիզմի դեմ դրան թունալից իբր պատկ-
վիւում՝ «Պատմութեան մատերիալիստական հասկացողութեանը»
պրօն դրում Ե. Աշնարալոր Ե նույնպես, վոր Փինանսական
կապիտալը համաշխարհային պատերազմի փորձից հետո շահա-
գործման մարդերի ընդարձակման այդպիսի մեթոդները վտան-
գալոր համարի, վորովհետև շահույթ մեծացնելու այդպիսի
ձգտման ժամանակ վտանգի յե յենթարկվում ամբողջ կապիտա-
լը և թերեւս ամէլի մեռնուու լինի անցնելու ուլտրա-իմպերիալիզ-
մին, այսինքն՝ թուր յերկրներէ Փինանսական կապիտալի մի-
ջազգային կարտելացման» (Матер. поним. историк, Եջ՝ 140) :

Այդպիսով, կառուցելին միայաբ յերդում Ե իբր տերտերական
մեղեքին՝ ուլտրա-իմպերիալիզմի դարաշրջանի հնարալորութեան
մասին: Բուրժուազիայի ստորաքարը ծառան չինայելով իբր ու-
ժերը՝ ձգտում Ե դինաթիս անել համաշխարհային պրոլետա-
րիատին նոր համաշխարհային պատերազմի շարունակ աճող
սպառնալիքի հանդեպ :

Չանսզան մեկերով ուլտրա-իմպերիալիզմի մասին ողային
ամբողջներ են կառուցել Հիբիերդինդը, Ռեները և սոցիալ-Փա-
շիզմի մյուս տեսաբաններն ու պարագլուխները, անշուշտ, այդ
նույն նպատակով, բանվոր դասակարգին պատրաստվող նոր հա-
մաշխարհային սպանդի առաջ անակնկալի բերելու համար :

Կապիտալիզմի անհավասարաչափ զարգացման սրենքը կա-
տարում Ե և չի կարող չկատարել իբր դերը, ստպարեզ են յե-
նում պատերազմ շնչող ու վորտհացող Հիտլերները, ասպարեզ են
յելնում կառուցիու և ընկ. ուլտրա-իմպերիալիստական մեղեքի-
ների տակ և նրանց անկացութեամբ: Ահ՝ վոր սոցիալ-Փաշիզմն

իբր բռնած ամբողջ գիրքով ու գործունեյությամբ ճանապարհ
 Հարթեց Հիւսիսընդ:

Համաշխարհային պատերազմից հետո շարունակվող զարգաց-
 ման անհամապարաստութեան ժամանակ պատկերացում կարելի չե
 կազմել թեկուզ և խոշորագույն իմպերիալիստական պետու-
 թյուններին տեղը բնորոշող հետևյալ աղյուսակից:

ԱՌՆԱԾԻՆ ԱՐԿՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ՅԵՐԿՐՆԵՐԻ ՅԵՂԸ
 (Արգյունաբերական արտադրումի մեջ սևեցած իրենց կշռով)

Տ Ե Ղ	1913	1919/1920	1925/1926
1-ր.	ԱՄՆ	ԱՄՆ	ԱՄՆ
2-րդ	Գերմանիա	Մ. Բրիտանիա	Գերմանիա
3-րդ	Մ. Բրիտանիա	Գերմանիա	Մ. Բրիտանիա
4-րդ	Ճապոնիա	Ճապոնիա	Ճապոնիա

Համաշխարհային տնտեսական կրիզիսը, ճիշտ և, ավելի շատ
 խոցեց ԱՄՆ-ին և Գերմանիային, սակայն բնավ չի կարելի ասել,
 վոր նա այս յերկրների զարգացման մեջ նոր տենդենց մացընց:

Նման պայմաններում, իհարկե, լիակատար ուժի մեջ և
 մնում անգլո-ամերիկյան հակամարտությունը, վորը Կոմիտեերնի
 ծրագրով բնութագրված և վորպես իմպերիալիստական պետու-
 թյունների միջև յեղած հիմնական հակամարտություն: Կապի-
 տալիզմի անհամապարաստի, զարգացման որենքի կամքով Ան-
 տանտին չհաջողվեց պատերազմի միջոցով յերկար ժամանակ
 հետ մղել իմպերիալիստական Գերմանիային: Վերջինս այժմ
 արդեն, հանձինս իր Փաշխատական պարազուխների, մոմտում և
 եքսպանսիայի յերկրորդ փորձը կատարել պատերազմի միջոցով
 և նույնիսկ լիակատար յեղք և տալիս Ռոզենբերգի խելագար
 Փանտագիաներին:

Իրան ավելացրեք անգլո-Ֆրանսիական, ամերիկա-ճապոնա-
 կան, Ֆրանս-իտալական և այլ հակամարտությունները, վորոնք
 Փաշխատական Գերմանիայի սպառնալիքի առաջ կարող են այս
 կամ այն կերպարանքն ու չափն ընդունել, բայց վերանալ՝ յեր-
 բեք: ԽՍՀՄ-ն կիրառելով խաղաղության անելող ու հետևողական
 քաղաքականություն, խաղաղության գործում ներդրավելով այն

կապիտալիստական յերկրներին, վորոնք տվյալ կտապում շահա-
դրողոված չեն խաղաղության խախտմամբ, վոր մի ջանք չի խնա-
յում: աստամասկես հեռացնել համաշխարհային նոր սրտերազմի
դառն բաժակն աշխատավոր մարդկությունից: Սակայն, կասկած
չի կարող լինել այն մասին, վոր քանի դեռ գոյություն ունեն կա-
պիտալիզմը և նրա անհավասարաչափ զարգացման որենքը, հա-
վիտենական խաղաղության հնարավորության մասին կարող են
ցնդարանել միայն կաուցիկները, արոցիկները նման կապիտալիզ-
մի ապուղեկունքը:

XI

Տրոցկին և Ջինովյեվը, ինչպես տեսանք, կապիտալիզմի ան-
հավասարաչափ զարգացման որենքի մարքա-լենինյան մեկնարա-
նության դեմ իրենց ատամներն ելին կրճտեցնում: Սակայն ով
չի ընդունում այդ որենքն իր ամբողջ վճռական նշանակությամբ,
նա ուլտրա-իմպերիալիզմի ջատագով լինելու հարցում հեա
չպետք է մեա կաուցիկներին: Յեվ, մյուս կողմից՝ նա, իհարկե,
պետք է ժխտի դրա հեա սերտորեն կապված, այլլին՝ դրանով
պարմանավորված սոցիալիզմի հաղթանակի հնարավորությունը
մի յերկրում: Յեվ այդպես ել վարվում է հակահեղափոխական
Տրոցկին: Ի՞նչ է ներկայացնում իրենից Տրոցկու՝ «Յեվրոպայի
Միացյալ Նահանգներ—սուանց միապետության, մշտական զորքի
և դադանի դիվլոմատիայի» լողունդը (տես «Война и револ.»
հատոր 2-րդ, էջ՝ 501), յեթե վոչ՝ ուլտրա-իմպերիալիզմի տե-
սության մի վարիամա: Ջե՞ վոր դրանով նա ընդունում է, վոր
հնարավոր է Յեվրոպայի իմպերիալիստական գիշատիչների խա-
ղաղ համակեցությունն առանց զորքի և դադանի դիվլոմատիա-
յի: Այդպիսի մի դրույթից ինչո՞ւ չի կարելի հեաեցնել ընդ-
հանրապես ամբողջ աշխարհի միացյալ նահանգների հնարավո-
րություն, ասել է թե՛ ամբողջացրած ուլտրա-իմպերիալիզմ:

Հայտնի յե, թե ինչպես տակավին Մուելսը ծաղրում եր Յեվ-
րոպայի միացյալ նահանգների դադափարը, վորպես հենց բուր-
ժուական հակահեղափոխական դադափար: Նա Բեբելին ուղղած
իր նամակի մեջ ընդգծելով, վոր պատերազմի ժամանակ պրո-
լետարական ինտերնացիոնալիզմի սկզբունքից հրաժարվելը կոր-

ծանարար կլինի Գերմանիայի բանվորական շարժման համար, դրուժ էր. «Ել ի՞նչ է մտում բանվորական շարժման ինտերնացիոնալիզմից: Միայն թույլ հույս՝ նույնիսկ վոչ թե յեվրոպական բանվորների դործակցութան վրա՝ իրենց ազատագրութան համար մղվող պայքարում, վո՛չ, այլ «ժողովուրդների միջադաշին յեվրոպայութան» ապագայի վրա, խաղաղութան լիզայի պարոն բուրժուանների՝ «Յեվրոպայի միացյալ նահանգների վրա» (Архив Т 1/6, եջ՝ 80):

Հայտնի չէ, թե ինչպես լինինը, յելնելով իմպերիալիզմի շրջանում կապիտալիզմի անհամաչափ զարգացման ուժեղացումից և սրումից, վորի վրա մենք կանգ առանք վերևում, դրուժում էր, վոր այդպիսի լողունոցը կլիներ «կամ անհնար կամ ուսակցին», իսկ ուսակցին՝ «այն պատճառով, վոր դա ըստ ելության կորբազործեր տվյալ իմպերիալիստական պետութայունների դաշինքը կամ մի այլ իմպերիալիստական յերկրի ու իմքի դեմ և կամ պրոլետարիական հեղափոխութան ճակատի և նրա ուղերթի՝ ազգային հեղափոխական պատերազմների դեմ»:

Ուլտրա-իմպերիալիզմի տեսութայան արոցկիստական մի այլ որինակ հանդիսանում այն «տոխաննան», վոր ուղղված «Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների հասցեյին և նրա իրք թե բացառիկութանը: «Ամերիկյան կապիտալը, — գրում է Տրոցկին, — աթժ իշխում, հրամայում է քաղաքագետներին: Նա պատրաստվում է ճիշտ նույնպես հրամայել յեվրոպական բանկերին և արեսաներին՝ յեվրոպական բուրժուալիային իր ամբողջութայամբ... Նա դնում է դեպի այդ: Նա կկարտի շուկայի մասերը, նա կնորմավորի յեվրոպական Փինանսիստների և յեվրոպական արդյունաբերողների դործունեյությունը... Նա կամենում է կապիտալիստական Յեվրոպային նստեցնել մթերաբամի (паяк) վրա» («Европа и Америка», եջ՝ 21): Սա միակ ընտրու տեղը չէ. ամբողջ գիրքն է լցված Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների փառաբանութայամբ, վորպես «Յեվրոպայի տնորեն», «ամբողջ աշխարհի և նրա բախտի տեր»:

Բայց ինչո՞վ է վստ ուլտրա-իմպերիալիզմը «քեռի Սամիթի» տակ, վորն այնպիսի հիացունք է ներշնչել Տրոցկուն: Յեվ յեթե նա փորձում է հրաժարվել ամերիկյան ունեկառ լոգոստի

Համբույրից, ապա դա ուղղակի կեղծավորութունն և յերկերեսա-
նիութունն է, վորովհետև նույնիսկ Լովտոնը Համենայն դեպս
այդպես բացահայտ և այդքան ցինիկ չի փաստարանել ԱՄՆ-ի բա-
ցառիկութունը: Մի՞թե արժե յերկար խոսել այն մասին, թե ինչ-
պես յուրաքանչյուր որ կապիտալիստական իրականութունը տա-
լիս է նորանոր փաստեր, վոր ուլտրա-իմպերիալիզմի այդպիսի
կառուցվածքը ևս պարզապես խաղաքարտից պատրաստված
տնակ է: Յեթե Համբույր աշխարհի տերն՝ ապտակ է ստանում
Ճապոնիայից Հեռավոր Արևելքում և առայժմ փաստորեն լուռ է,
չի Համարձակվում մեծական քայլերի ձեռնարկել, ապա թեկուղ
հենց այդ միակ փաստն ասում է, վոր քեռի Սամի ուլտրա-իմ-
պերիալիզմը միայն Տրոցկու միբաժն է: Իսկ միակ իրականն այդ
տեսակետից իմպերիալիզմի ժամանակ կապիտալիզմի տնտեսա-
կան և քաղաքական զարգացման անհավասարաչափության՝ ուժե-
ղացումն ու սրումն է, այդ անհավասարաչափ զարգացման ընդ-
հատողական, թռիչքաձև և մոլեղին բնույթը:

Մենք կանգ չենք առնի այստեղ ուլտրա-իմպերիալիզմի տե-
սության մի այլ որինակի վրա, վոր հրամցրեց ընկ. Բուխարի-
նը. դա Հանրահայտ է: Յեզ իսկապես, ի՞նչ բան է նրա գիտ-
մակերպված կապիտալիզմի տեսութունը, յեթե վոչ ուլտրա-
իմպերիալիզմի հնարավորության ճանաչում, միայն թե վոչ հե-
տևողական ձևով: Չե՞ վոր առանձին յերկրների ներսում գիտ-
մակերպված կապիտալիզմին արամբարանորեն չի կարող չհետևել,
գիտմակերպված կապիտալիզմն Համաշխարհային մասշտաբով,
վորքան ել դրա մասին սփարտադիր չհամարեր բարձրաձայն խո-
սել ընկ. Բուխարինը:

Իզուր չեք, վոր Լենինն անողոք կերպով քննադատում եր
Բուխարինին չիմպերիալիստական եկոնոմիզմին Համար, զուտ
իմպերիալիզմի Համաշխարհային արեստի արատրակցիայով տար-
ված լինելու Համար: Չուտ իմպերիալիզմի Համաշխարհային
արեստի այդ արատրակցիան չի կարող հիմք ունենալ, անհնար է
հենց իմպերիալիզմի շրջանում կապիտալիզմի զարգացման անհա-
վասարաչափության որենքի ներգործության ուժեղացումով:

Պատահական չէ, վոր ընկ. Բուխարինն անհողութունն եր
Հանդես բերում անհավասարաչափ զարգացման որենքի վերջու-

ծուխյան նկատմամբ: Որինակ, նա հակահեղափոխական որոց-
կիզմի և զինուժյեմականության իր քննադատության մեջ յեւա-
կեա չդարձրեց իր ժամանակին հենց Տրոցկու և Ջինովյե-վի ու-
լնկ. կողմից անհավասարաչափ զարդացման որինքի վճռական
նշանակությունն իմպերիալիզմի շրջանում չընդունելու մոմենտը:
Իսկ մի՞թե վերջին հաշիւով, նա ինքը՝ վորպես աջ սպողիցիսայի
լիզեր, մի այլ ծայրից չհանգեց նույն այն տեսակետին, վոր իբր
թե անհնար և մի յերկրում հաղթականորեն կառուցել սոցիա-
լիզմը:

Այո, անհավասարաչափ զարդացման որինքի անտեսումից ու
ժխտումից անխուսափելի կերպով թլիսում և ուլտրա-իմպերիա-
լիզմի փտած տեսության ջատագովումը և մի յերկրում սոցիա-
լիզմի հաղթական կառուցման հնարավորության բացասումը:

Տրոցկին, Ջինովյեւիւր և ընկ., լենինյան-ստալինյան հանճա-
րեղ ուսմունքի պողպատակու ածրության վրա իրենց կատա-
րած խղճուկ վտանձաթյուններով միայն իրենց կողերը ջար-
դեցին, դառնալով հակահեղափոխական բուրժուազիայի առա-
ջավոր ջոկատը, մինչև ականջները խրվելով սև հարյուրակայ-
նության աղմի մեջ:

Յերկերեսանի սողունությունն իրենց փեշակ դարձրած Ջի-
նովյեւ-կամենեւիական խմբակը Փաշխտական տերրորիտական
մեթոդներով փորձեց թիկունքից հարվածել Լենինի-Ստալինի
կուսակցությանը՝ ընկ. Կիրովի սպանության նողկալի ակտով,
մինչև վերջը մերկացնելով այդպիսով իր հակահեղափոխական
գարշելի դեմքը և ջախջախիչ հակահարված ստանալով կուսակ-
ցության, ամբողջ բանվոր դասակարգի և աշխատավորության
միահամուռ կամքով:

Միայն կառուցիկներին, իհարկե, դուր չեկավ և դուր չեր կա-
րող դալ իրենց հողեկան վիժվածքների անխնա ջախջախումը:

Յեթե կառուցկու ուլտրա-իմպերիալիստական ցնդաբանու-
թյունները խանգարեցին իր ժամանակին ջախջախելու իմպերիա-
լիզմի այնպիսի մի թույլ ողակ, վորպիսին հանդիսանում եր կա-
պիտալիստական Դերմանիան, ապա լենինիզմն ունեցավ իր հաղ-
թական յերթը, վորի հետևանքով ընկավ իմպերիալիզմի թույլ
ողակներից մեկը՝ բուրժուական կալվածատիրական Ռուսաստա-

նը, և սոցիալիստական հեղափոխութեանն իր անխորտակ հիմ-
քերը հաստատեց աշխարհի մեկ վեցերորդ մասում:

Համաշխարհային պատմական նշանակութեան ունեցող հաղ-
թանակները՝ Վժողովրդի բանա՝ հանդիսացող նախկին ցարական
Ռուսաստանում սոցիալիզմի կառուցումը, առաջին հնգամյակի
ալիքի քան հաջող ավարտումը, յերկրորդ հնգամյակի հաղթա-
կան իրադրոծումը և հակայական հեռանկարները միջազգային
պրոլետարիատի համար հանդիսանում են այնպիսի դասեր, վոր
նա հեղափոխութեաններին և պատերազմներին յերկրորդ տուրում
այլևս թույլ չի տա կաուցիկներին և արոցկիներին արհեստական
կերպով դանդաղեցնելու պատմութեան լոկոմոտիվի ընթացքը:

Հաղթական լենինիզմն ալիքի ու ալիքի խոր արմատներ և
զգում շահագործվող աշխատավոր մարդկութեան մտքի և սրտի
մեջ, աշխարհի բոլոր անկյուններում կռում ու կոփում և հա-
մաշխարհային հեղափոխութեան նորանոր բանակներ, լենինյան
կոմիտեերնի և Համաշխարհային պրոլետարիատի հանճարեղ ա-
ռաջնորդի, լենինի գործը շարունակողի՝ ընկ. Ստալինի ղեկա-
վարութեամբ:

ՆԿԱՏՎԱԾ ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ

Տպված է

Պետք է լինի

և՛

22—Յեքեմիկից 8-րդ տող—Ապա փորձեց
 անցնել հրաժարվել այնպիսի և և՛
 Տրոցկի էզեբրից»

34—Վերեվից 15-րդ տող—խորհրդա-
 կցու թյունները

45—Յեքեմիկից 2-րդ տող—աշխա-
 տանքը նոր միջոցներով»

60—Վերեվից 21—22-րդ տող—անհ-
 դները

> 22—23-րդ > — >

> 25-րդ > — >

52—Յեքեմիկից 9-րդ >—խթանելու

58—Վերեվից 12-րդ տող—արդեն
 ամեն անգ

61—Վերեվի առաջին տող—սոցա-
 սելի չէ

66—Վերեվից 6-րդ տող—անգ և
 փնտռում

66—Յեքեմիկից 6-րդ տող—չարու-
 նակու թյունն է

67—Վերեվից 6-րդ տող—կամ
 բնականապես

Ապա փորձեց և և՛ Տրոցկի
 հրաժարվել այնպիսի գծերից,

խորհրդածու թյունները

աշխատանքի նոր միջոցներով»

անհոյակ

,

,

խթանելու

արդեն կապիտալիստական

անգ

անսոցասելի չէ

անգ եր փնտռում

չարունակու թյունն էր

բնականապես

ԳԱՄ Հիմնարար Գրք

FL001541

ЦЕНА

11
10504

А. Ованнисян
К вопросу
о неравномерном
развитии капитализма

Гиз ССР Армении, Эривань, 1935 г.